

Ostravská univerzita v Ostravě
Fakulta sociálních studií

VÝZKUMNÉ METODY V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Detlef Baum
Alice Gojová
(eds.)

Ostrava 2014

evropský
sociální
fond v ČR

EVROPSKÁ UNIE

MINISTERSTVO ŠKOLSTVÍ,
MLÁDEŽE A TĚLOVÝCHOVY

OP Vzdělávání
pro konkurenceschopnost

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS

INVESTICE DO ROZVOJE VZDĚLÁVÁNÍ

Ostravská univerzita v Ostravě
Fakulta sociálních studií

UNIVERSITAS
OSTRAVIENSIS
Fakulta sociálních studií

VÝZKUMNÉ METODY V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Ostrava 2014

Tento text vznikl v rámci projektu **Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií CZ.1.07/2.3.00/20.0080.**

Tento projekt je spolufinancován Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky.

Řešitelem projektu je **Ostravská univerzita v Ostravě, Fakulta sociálních studií.**

Informace o projektu naleznete na webových stránkách projektu: <http://projekty.osu.cz/vedtym/>

Autoři: Detlef Baum, Alice Gojová, Vendula Gojová, Helena Kubátová, Eliška Lindovská, Brian Littlechild, Ivana Loučková, Eva Nedomová, Gabriela Nytra, Jelena Petrucijová, Armin Schneider, Dana Sýkorová, Marie Špiláčková, Iva Tichá, Kamila Vondroušová, František Znebejánek

Editoři: Detlef Baum, Alice Gojová

Recenzenti: Prof. PhDr. Milan Schavel, Ph.D., doc. PaedDr. Tatiana Matulayová, Ph.D.

© Ostravská univerzita v Ostravě, 2014

ISBN 978-80-7464-390-3

OBSAH

Úvod	9
1 Výzkum v sociální práci – problémy a možnosti	21
1.1 Proč výzkum?	21
1.2 Co chápeme výzkumem v sociální práci?	21
1.3 Výzkumné přístupy používané v sociální práci a jejich výuka	22
1.3.1 Kvantitativní výzkum a jeho výuka	22
1.3.2 Kvalitativní výzkum a jeho výuka	23
1.3.3 Integrovaný výzkum a jeho výuka	27
1.4 Typy výzkumů	32
2 Tradice výzkumu v sociální práci	37
2.1 Empirický sociální výzkum v historickém kontextu	37
2.2 Sociální problémy: spojení sociální práce a empirického sociálního výzkumu	42
2.3 Exkurz: K historicko-teoretickému rámci sociálních problémů	46
2.4 Tradice výzkumu Chicagské školy	48
2.5 Tradice teorie a výzkumu v sociální práci	51
2.5.1 Všeobecná poznámka na úvod	51
2.5.2 Vývoj německé sociální práce jako paradigma pro vývoj výzkumných strategií	51
2.6 Závěrem	59
3 Výzkum jako proces – od teorie přes výzkumnou otázku k empirickým poznatkům	63
3.1 Co chceme zjišťovat? Cíl a problém formulace předmětu/objektu výzkumu	63
3.1.1 Kvantitativní a integrovaný výzkumný přístup s převahou kvantitativních postupů	64
3.1.2 Kvalitativní a integrovaný výzkumný přístup s převahou kvalitativních postupů	65
3.1.3 Výzkumný projekt	67

3.2	Role teorie v sociální práci	67
3.2.1	Teorie jako vstupní, nebo výstupní systém?	68
3.3	Tvoření hypotéz	69
3.3.1	Hypotézy	71
3.3.2	Hypotézy jako teoretické výroky	74
3.4	Koncepty a pojmy	79
3.5	Proces operacionalizace, měření	80
3.6	Hledání indikátorů. Co měříme?	85
3.7	Výzkumné metody a techniky	86
3.8	Problémy a omezení ve výzkumu	101
3.8.1	Možnosti a meze výzkumů v sociální práci	101
3.8.2	Problém formulace úlohy, cílů, prostředků, používání paradigmat	102
3.8.3	Problematika výzkumných souborů	106
3.9	Formulace a reflektování výsledků	114
3.10	Vztah mezi politikou, vědou a výzkumnou praxí jako centrálním problémem aplikovaného výzkumu	115
4	Etika v kvalitativním výzkumu v sociální práci	121
4.1	Klíčové etické otázky ve výzkumu sociální práce	122
4.2	Důležitost výzkumu pro odborníky v praxi / manažery / klienty	126
4.3	Výzkum s dětmi	128
4.4	Duševní zdraví	132
4.4.1	Zapojení uživatele služeb a pečujících osob do hodnocení rizika	132
4.4.2	Výzkum „Whole Life“	133
4.5	Obecné otázky výzkumu v sociální práci	134
5	Účinky v sociální práci, o efektech a užítku výzkumu v sociální práci	139
5.1	Účinky v sociální práci	139
5.2	Měření účinků	141

5.3	Výzkum účinků v sociální práci	145
5.4	Příklady z výzkumu účinků	146
5.4.1	Trvalost politického vzdělávání mládeže	147
5.4.2	Účinek mentorských programů u dětí	148
5.4.3	Evaluace pomoci při výchově	149
5.4.4	Katamnéza terapeutických skupin podporovaného bydlení mládeže	149
5.5	Závěrem	150
6	Variety konstruktivismu	155
6.1	Konstruktivistický strukturalismus Pierra Bourdieua	156
6.1.1	Metodologický konstruktivismus	156
6.1.2	Sociální konstruktivismus	158
6.2	Sociální konstrukce reality Petera Bergera a Thomase Luckmanna	159
6.3	Symbolický interakcionismus Herberta Blumera	162
6.3.1	Konstruování reality	162
6.3.2	Metoda symbolického interakcionismu	166
6.4	Srovnání variant konstruktivismu	167
7	Historický výzkum v sociální práci	171
7.1	Historický výzkum – historiografie obecně	173
7.2	Cíl historického výzkumu	174
7.3	Uplatnění historického výzkumu v sociální práci	175
7.4	Prameny a literatura jako objekt výzkumu	178
7.5	Zdroje dat v historickém výzkumu	182
7.6	Metodologie historického výzkumu	185
7.6.1	Obsahová analýza	186
7.7	Limity historického výzkumu v sociální práci	192
7.8	Citace archivních materiálů a relevantní legislativa	194
7.9	Příklady historických výzkumů	195
7.10	Závěrem	198

8	Participativní akční výzkum	203
8.1	Participativní akční výzkum	203
8.1.1	Co je participativní akční výzkum	203
8.1.2	Východiska a přístupy v participativním akčním výzkumu	204
8.1.3	Postupy v akčním výzkumu	207
8.2	Komunitně orientovaný participativní akční výzkum	208
8.2.1	Co je komunitně orientovaný participativní akční výzkum	208
8.2.2	Metody komunitně orientovaného akčního výzkumu	209
8.2.3	Postupy komunitně orientovaného akčního výzkumu	212
8.3	Výhody a rizika participativních akčních výzkumných přístupů	213
8.3.1	Rizika participativního akčního výzkumu	213
8.3.2	Přínosy participativního akčního výzkumu	215
9	Sociálně prostorová segregace ve srovnání dvou měst – Ostravy a Halle	219
9.1	Teoretická východiska pro výzkum sociálně prostorové segregace	220
9.1.1	Indikátory sociálně prostorové segregace	223
9.2	Zaměření výzkumného projektu, hypotéza a výzkumné otázky	224
9.3	Metodologické přístupy	225
9.3.1	Nevýhody komparativního výzkumu	225
9.4	Metodologická východiska pro výzkum sociální segregace	226
9.4.1	Kvantitativní výzkumné metody	227
9.4.2	Kvalitativní výzkumné metody	230
9.4.3	Výhody a nevýhody výzkumných metod	231
9.5	Metody výběru výzkumného souboru a organizace sběru dat	232
9.5.1	Metody získávání dat	233
9.5.2	Organizace sběru dat	234
9.6	Závěrem	235

10	Výzkum chudoby ve stáří	239
10.1	Úvod	239
10.2	Výzkumný přístup, typ výzkumu, metody	244
10.3	Zdroje a metody získávání dat	245
10.4	Zpracování, analýza a interpretace dat	252
10.5	Závěrem	258
11	Způsoby zvládnání chudoby a ohrožení chudobou domácnostmi rodin s nezletilými dětmi	263
11.1	Hlavní výzkumná otázka	263
11.2	Cíl výzkumu	263
11.3	Teoretická východiska zkoumané problematiky	264
11.3.1	Chudoba jako sociální problém	264
11.3.2	Současná situace českých domácností	264
11.3.3	Specifika chudoby v rodině	266
11.3.4	Stav ohrožení chudobou	267
11.3.5	Způsoby zvládnání chudoby a ohrožení chudobou	268
11.4	Popis výzkumného problému	275
11.5	Metodologie a organizace výzkumu	276
11.5.1	Fáze přípravy výzkumu	276
11.5.2	Popis konstrukce operacionalizace a tvorby řízeného rozhovoru	277
11.5.3	Předvýzkum	288
11.5.4	Sběr dat	289
11.6	Metody analýzy dat	290
11.7	Interpretace dat, reflexe výsledků	292
11.7.1	Výsledky vztahové analýzy a interpretace	293
11.8	Problémy vyplývající z použité metody	294
	SUMMARY	299

ÚVOD

Jelena Petrucijová, odborný garant projektu v letech 2013–2014

Odborná publikace *Výzkumné metody v sociální práci* (eds. D. Baum, A. Gojová) je výstupem projektu *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií CZ.1.07/2.3.00/20.0080* (<http://fss.osu.cz/>).

Několik slov o projektu. Jedná se o tříletý projekt realizovaný na Fakultě sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě v době od 1. června 2011 do 31. května 2014 a spolufinancovaný Evropským sociálním fondem a státním rozpočtem České republiky. Projekt vznikl v rámci výzvy č. 20 Operačního programu Vzdělávání pro konkurenceschopnost, Prioritní osy 2 – Terciární vzdělávání, výzkum a vývoj, Oblasti podpory 2.3 – Lidské zdroje ve výzkumu a vývoji (<http://www.msmt.cz/file/17231>). Cíl výzvy č. 20 (r. 2010) spočíval v podpoře vytváření kvalitních týmů výzkumu a vývoje s důrazem na internacionalizaci a multidisciplinaritu a umožňoval zapojení klíčových vědeckých pracovníků ze zahraničí jako prostředek posílení a rozvoje odbornosti týmů. Jednalo se o trvale aktuální úkol zkvalitnění personálního zabezpečení VaV včetně zlepšení odborné přípravy špičkových výzkumných pracovníků s vysokým výzkumným potenciálem a manažerskými zkušenostmi, tj. o úkol korespondující cílům *Národní politiky VaVaI na léta 2009–2015 a Národního programu výzkumu*.

Projekt VEDTYM – *Rozšíření a rozvoj vědeckovýzkumného týmu Ostravské univerzity, Fakulty sociálních studií CZ.1.07/2.3.00/20.0080* měl za cíl zúročit dosavadní zkušenost vědeckovýzkumné činnosti stávajícího tzv. „seniorského“ týmu pracovníků FSS OU, přispět jejímu posílení (mimo jiné přizváním významného zahraničního experta s bohatou zkušeností s řízením mezinárodních výzkumných týmů), rozšířit stávající „seniorský“ tým o nové pracovníky z řad mladých vědeckých pracovníků a studentů Ph.D. studia (tj. o „juniorský“ tým) a následně udržet nově nabytou kvalitu špičkového expertního týmu v oblasti problematiky sociálních dopadů procesů modernizace, nových sociálních rizik (respektive sociální exkluze) v budoucích publikačních a projektových počinech pracovníků fakulty.

Fakulta sociálních studií OU využila svých bohatých mezinárodních zkušeností získaných aktivní účastí v ERIS – Evropském výzkumném institutu sociální práce OU (European Research Institute of Social Work) a zkušeností souvisejících s řešením řady projektů domácích grantových agentur (především GA ČR). Významnou úlohu v určení a specifikaci výzkumu projektu

VEDTYM na oblasti sociální exkluze (rozvíjející *Hlavní směry vývoje vědy a výzkumu na FSS OU na období 2011–2014*) hráli prof. PhDr. Jan Keller, CSc., přední český sociolog, doc. PaedDr. Oldřich Chytil, Ph.D., děkan FSS OU, a doc. PhDr. Dana Sýkorová, Ph.D., odborná garantka projektu v letech 2011 až 2012.

Pozice zahraničního experta se ujal prof. Dr. Detlef Heinrich Baum, Dr. h. c. – německý sociolog odborně zaměřený na otázky sociální politiky, sociální struktury, sociální nerovnosti, komunitních studií a sociologii města (<http://www.osu.eu/index.php?idc=43026>). Profesor Baum se výrazně podílel na naplnění jednoho ze základních projektových cílů – důsledné odborné přípravy především mladé generace výzkumníků v oblasti metodologie výzkumu, jejíž součástí bylo (1) vedení několika desítek *Badatelských odpolední* (Research Afternoons), na kterých přední čeští a zahraniční odborníci prezentovali nosná témata z oblasti metodologie sociálních věd a metodologie sociální práce, (2) vedení několika desítek *doktorských kolokvií* umožňujících studentům doktorského studia prodiskutovat parciální výstupy svých výzkumných aktivit se svými kolegy-studenty a odborníky a (3) odborná garance *Mezinárodní jarní školy sociální práce* (International Spring School) – každoroční události určené studentům NMgr. a Ph.D. studia z partnerských evropských univerzit ERIS a doprovázené setkáním odborníků, prezentací příspěvků studentů, získáním zpětné vazby od akademiků z evropských zemí a hlavně posílením badatelských kompetencí v rámci *Metodologického bloku Jarní školy*.

Nedílnou součástí odborné přípravy v oblasti metodologie výzkumu je tato publikace *Výzkumné metody v sociální práci*, jejímž hlavním cílem je získání znalostních kompetencí a badatelských dovedností. Existuje sice celá řada publikací věnovaných otázkám metodologie společenských věd a otázkám metodologie sociální práce, avšak charakteristickým znakem této publikace je nejenom spolupráce řešitelského týmu FSS OU se zahraničními experty z Německa a Velké Británie, ale především zapojení členů obou týmů („seniorského“ a „juniorského“) do metodologické reflexe prováděných výzkumných aktivit, tj. publikace ukazuje, jak „učíme výzkum výzkumem“ s využitím odborného metodologického zázemí a následnou metodologickou reflexí jednotlivých kroků výzkumu. Publikace se skládá z kapitol věnovaných obecným otázkám metodologie výzkumu ve společenských vědách a především v sociální práci (1.–8. kapitola) a také prezentuje metodologické postupy a výsledky výzkumů tří projektových sub-týmů: *Sociální prostorová segregace ve srovnání dvou měst – Ostravy a Halle* (9. kapitola); *Výzkum chudoby ve stáří* (10. kapitola); *Způsoby zvládání chudoby a obrožení chudobou domácnostmi rodin s nezletilými dětmi* (11. kapitola).

Detlef Baum, zahraniční expert

Kniha vznikla jako výsledek vývoje výzkumného týmu Fakulty sociálních studií Ostravské univerzity v Ostravě. Součástí týmu byli jak začínající, tak i zkušení vědečtí pracovníci, kteří v rámci projektu úspěšně hledali cesty a přístupy aplikovatelné ve výzkumu v sociální práci.

V tomto kontextu probíhaly po dobu tří let intenzivní diskuse v kolokviích, během tzv. badatelských odpolední a v rámci kulatých stolů, zaměřené na přiměřené přístupy ve výzkumu a na adekvátní postoje k výzkumným otázkám, výzkumným metodám a subjektům výzkumu, především pak ve vztahu ke klientům sociální práce.

Právě v sociální práci je důležité spojení výzkumu s otázkou, do jaké míry jsou klienti sociální práce jednak „zkoumání“ jako objekty výzkumu a na druhé straně také podporováni, aby se stali jeho spoluvůdci aktivovanými v průběhu výzkumu, kteří mají šanci spoluvytvářet proces výzkumu zcela jinak, než je to obvyklé v jiných badatelských přístupech empirického sociálního výzkumu. Sociální práce potřebuje specifické přístupy a metody empirického sociálního výzkumu, přičemž hledání výzkumných otázek se řídí požadavky vycházejícími ze společenské funkce sociální práce,

Empirický sociální výzkum se ale vždy také pokouší vysvětlit sociální skutečnost společnosti, její struktury, vztahy, procesy a její sociální problémy. Činí tak na základě teorií, tedy systémů logicky bezesporných výpovědí o sociálních fenoménech. Jako empirické teorie musí být její výpovědi o sociální skutečnosti s touto skutečností konfrontovatelné, což znamená, že musí být empiricky prověřitelné.

Výzkumníci musí mít na počátku výzkumného procesu představu o tom, v jakých teoretických souvislostech by měla být skutečnost zkoumána. Nejde tedy jen o ideu, ale spíše o výpověď, která odpovídá určitým logickým požadavkům. Pouze na základě takových výpovědí nebo hypotéz může probíhat teoretické a systematické zkoumání sociálních fenoménů. V tomto smyslu se jedná o pokusy vysvětlit dosud nevysvětlenou skutečnost. Empirický sociální výzkum má tedy funkci prostředníka mezi skutečností a teorií.

Empirický výzkum v sociální práci není jen kvantitativní vystižení sociálního postavení klientů nebo zkoumání jejich objektivně daných podmínek života a jednání. Výzkum v sociální práci zahrnuje i kvalitativní zkoumání životní situace klientů, což znamená, že nás zajímají interpretační vzory.

Často je přístup k určitým klientům možný i jinak než prostřednictvím individuálního rozhovoru, který informuje o okolnostech, v nichž klient žije

a jedná a kde je vyjádřen subjektivně míněný smysl. Užitečné mohou být i určité metody empirického výzkumu, které nám umožní zabývat se objektivními strukturálními a individuálními rámcovými podmínkami, které ovlivňují subjektivně míněný smysl.

Jestliže má být sociální práce více než jen systém pomoci a podpory pro potřebné lidi, jestliže má být profesí, pak potřebuje vlastní a specifické formy analýzy, jejich zdůvodnění a evaluaci svých metod.

Jedním z těchto předpokladů je vnímání sociální práce jako integrální součásti sociální politiky, jejíž cíl je zlepšení životní situace především sociálně slabých skupin. Přitom vždy narazíme na dvě úrovně, kde se tento účinek rozvíjí: individuální úroveň jednání a společensko-strukturální úroveň.

Na úrovni individuálních možností jednání se sociální práce snaží lidi nasměrovat do polohy, v níž by byli schopni uchopit svůj život do vlastních rukou tak, aby nebyli odkázáni na pomoc.

Na strukturální úrovni se sociální práce snaží ovlivňovat rámcové podmínky životních situací, napomáhat sociální integraci do společnosti a společenství a přinejmenším zabraňovat dezintegraci.

To je také důvod, proč potřebujeme empirický sociální výzkum, který si bude klást teoreticky fundované otázky a také analyticky zkoumat, za jakých strukturálních společenských rámcových podmínek individua jednají, formují a interpretují svůj život, tedy jakým způsobem je vůbec možné dosáhnout integrace a proč dochází k exkluzi.

Dále musí empirický sociální výzkum hledat příčiny individuálního utrpení a slabostí, které mohou sociální práci objasnit, proč lidé jednají určitým způsobem, s cílem odvodit koncepty, které by mohly napomoci odstranit individuální utrpení nebo ho přinejmenším zpracovat.

Jestliže si uvědomíme dějiny a tradice výzkumu sociální práce, pak zjišťujeme, že orientace na výzkum a přístupy výzkumu v sociální práci zde nebyly vždy, resp. od jejich počátků, aktuální. Sociální práce také nebyla vždy přístupná fundovaným teoriím. V nejlepším případě se jednalo o představy o určitém uspořádání nebo dokonce o křesťansko-solidárním pojetí pomoci, které jsou charakteristické pro péči o chudé od období středověku. Také v počátcích sociální práce v občanské společnosti stály v popředí jejího zájmu spíše představy o určitém řádu a myšlenka poskytování pomoci.

Vlastní pojetí sociální práce ještě dnes čerpá z obou uvedených historických proudů, které se nezaměřovaly na hledání příčin chudoby, sociálních problémů

---

a sociálních slabostí. Nebyl zde ani zájem vysvětlovat, proč by měly být chudoba a sociální problémy zpracovávány, nebo dokonce řešeny.

Jestliže nahlédneme do prvních empirických prací v oblasti sociální práce, získáme dojem, jako by se jednalo o jakousi spíše kvantitativní registraci bídy, která byla s počínající industrializací programově popisována pomocí pojmu sociální otázky. Tato sociální otázka zahrnovala nejprve pouze chudobu na venkově, pauperismus, tedy masové zbídačení venkovského obyvatelstva z důvodu neúrody. Takové studie existovaly již v Anglii v 18. století.

Až v průběhu industrializace se sociální otázka stala otázkou zbídačeného průmyslového proletariátu a tím dělnickou otázkou. Teprve pak bylo zahájeno kvalitativně zaměřené zkoumání chudoby s pozorností soustředěnou na palčivé otázky práce, bydlení a zdraví a na akutní otázky dospívání dětí a mládeže v kontextu pracovních podmínek v továrnách.

V současné době se výzkum stal neodmyslitelnou součástí sociální práce.

Nutnost výzkumu potvrdily jak vědecké rozbory příčin a cílů sociální práce, tak i zvyšující se profesionalizace sociální práce, která zdůvodňuje vědeckou profesní kvalifikaci v sociální práci. O tom, že k vědě patří výzkum, není pochyb.

Jedná se přitom o praktický výzkum, tedy o empiricko-analytické zdůvodnění sociální práce v praxi. V popředí zájmu je také evaluace a další rozvoj metod a nástrojů sociální práce na pozadí sociálně a společenskopolitických cílů a představ a jejich změn a rovněž teoretické a interpretační předpoklady z různých vědeckých disciplín, hlavně z oblasti pedagogiky, psychologie a sociologie.

Důležitá je také aplikace a další rozvoj teoretických potenciálů sociální práce pro objasňování, prognózy a generalizaci domněnek a hypotéz o souvislostech společenských okolností a vztahů na jedné straně a způsobů jednání a myšlení na straně druhé.

V tomto kontextu jsou zapotřebí nejen kvantitativní a kvalitativní metody empirického sociálního výzkumu, ale také kritická reflexe stavů teorie a metod na pozadí zkoumaných skutečností.

Tato kniha není příručkou empirického sociálního výzkumu. Na pozadí specifických teoretických a empiricko-metodických přístupů nabízí základ pro zahájení výzkumu v sociální práci pro odborníky z praxe, kteří jsou zapojeni do výzkumných projektů, s cílem získat informace o možnostech interpretace a formování praxe. Dále pak tato kniha nabízí vědecký přístup

ke specifickým otázkám teorie a metodologie, ale také praxe sociální práce, resp. ke společenským rámcovým podmínkám její klientely.

Které teoretické a metodické přístupy jsou důležité, resp. které z nich jsme představili v této knize?

Nejprve jsme se zabývali zásadní metodologickou výzvou výzkumu v sociální práci, popisující problémy a možnosti výzkumu, ale také proces výzkumu od výzkumné otázky až po empirické nástroje měření, přičemž je pozornost věnována i procesu operacionalizace.

Každý výzkum má své etické premisy a nejinak je tomu i v sociální práci. Právě v kvalitativním výzkumu jsou klíčovými otázkami vývoj subjektu v procesu výzkumu a postavení subjektu v interakci mezi zkoumajícími a zkoumanými.

Otázka etiky ve výzkumu velmi významně souvisí s jeho dějinami, tedy s historickými kontexty, v jejichž rámci metody a výzkumné přístupy vznikaly. Funkce sociální práce v kontextu průmyslově kapitalistické formace industriální společnosti může být správně zachycena jen tehdy, pokud vnímáme sociální práci jako část sociální politiky, která sice pomáhala lidem na úrovni jednání, ale také na strukturální úrovni společnosti přispěla k zajištění určitého společenského systému, určitého hospodářského stavu a určitého politického uspořádání.

To je také pojetí, o něž se snaží zpracování tradic empirického výzkumu v sociální práci.

Etická otázka, tedy co si jako výzkumníci v rámci výzkumu můžeme dovolit, musí vždy navazovat na otázku využití výzkumu. Komu tento výzkum slouží?

Z výzkumu by měli mít vždy užitek lidé. Co slouží člověku, slouží také společnosti, její integrační funkci a zachování její struktury. Efekty sociální práce zpravidla poměřujeme podle klientů. V sociální práci by nám však vždy mělo být jasné, že jestliže pomáháme lidem, podporujeme vždy určitou společenskou strukturu. To je ambivalence každé sociální politiky a také sociální práce.

V knize představujeme některé nejdůležitější teoretické přístupy. Jejich společným vztažným bodem jsou otázky chápání sociálního chování a individuálních dispozic a jednání jednotlivců v souvislosti s jejich individuálními životními okolnostmi, jejich biografickými a osobnostními vývojovými vzory a jejich sociálně ekonomickými, sociálně ekologickými a sociálně kulturními rámcovými podmínkami jednání a myšlení.

Které jejich kompetence a nekompetence, které (chybějící) rezervy a možnosti jsou individuální povahy a které jsou společensky podmíněné a vytvořené a jak na ně může reagovat sociální práce?

Pokud je to hlavní otázka sociální práce, pak k nalezení odpovědi potřebujeme určitou teoretickou základnu.

Na příkladu čtyř výzkumných projektů s různými tematickými přístupy popíšeme aktuálně použité metody. Reflektujeme je na pozadí skutečnosti, že nám umožní přístupy ke specifickým tématům a že nejsou stejnou měrou vhodné pro všechna témata. Rovněž kriticky prověříme, jaké problémy vznikaly při aplikaci a jak jsme se s nimi vypořádali.

Tato kniha shrnuje příspěvky pocházející z různých výzkumných kontextů, které vznikly také v souvislostech mezinárodních diskusí. Nenárokujeme si reprezentativnost a komplexnost přístupů, avšak soustředili jsme zde klíčové přístupy, o nichž se domníváme, že mají zvláštní význam pro sociální práci, protože zahrnují nejčastější problémové situace klientů a také zhodnocují většinu otázek.

A protože přístupy pocházejí z různých výzkumných kontextů, nelze se divit, jestliže pojmosloví, programové cíle výzkumu a teoretické diskuse nesledují jednotnou linii nebo se vůbec neshodují. To platí také pro metodické přístupy a nástroje. Jiná je nejen klientela sociální práce v jednotlivých zemích, ale odlišuje se i logika integrace a vyloučení v různých společnostech. Sociální práce také ve snahách o integraci v různých zemích sleduje vždy specifickou logiku, má specifické požadavky a je zasazena do různých sociálně politických a sociálně strukturálních rámcových podmínek jednání.

V této knize se tedy setkáváme s bohatstvím aspektů různých přístupů a interpretačních souvislostí, které vnímáme mimo jiné i jako obohacení diskuse právě v mezinárodním kontextu.

K JEDNOTLIVÝM PŘÍSPĚVKŮM

V první kapitole se autorka **Ivana Loučková** zabývá problematikou teoretických a metodologických otázek výzkumu v sociální práci. Diskutuje roli výzkumu a výzkumných přístupů kvantitativních, kvalitativních a integrovaných.

Ve druhé kapitole **Detlef Baum** analyzuje tradici výzkumu v sociální práci. Dějiny empirického sociálního výzkumu jsou úzce spjaty s dějinami aktuálních sociálních problémů a zároveň s dějinami státních a společenských pokusů o hledání jejich řešení, což těsně souvisí s dějinami sociální politiky. Za významný považuje autor především vliv tradice výzkumu Chicagské školy, která se zabývala sociálně prostorovými aspekty. Dále se věnuje analýze vývoje teoretické a výzkumné tradice německé sociální práce. Rozpracovává tři výzkumné tradice, které hrály významnou roli především v 19. a na počátku 20. století a kterými jsou: social reportages and early ethnographic studies, researches by questionnaires and qualitative studies of the Verein für Sozialpolitik (Association of social policy) and case studies and family monographies.

Třetí kapitola autorů **Ivany Loučkové** a **Detlefa Bauma** rozpracovává problematiku konkrétních tematických oblastí, s nimiž se badatel ve výzkumu v sociální práci setkává. Je diskutována formulace výzkumných otázek, role teorie v sociální práci, problematika tvorby netriviálních hypotéz, rovněž konceptů a pojmů, včetně procesu operacionalizace a měření. Nejrozsáhlejší část se zabývá výzkumnými metodami a technikami používanými v sociální práci. Rovněž je diskutována oblast problémů a omezení ve výzkumu se zaměřením na možnosti a meze výzkumů v sociální práci, formulaci úlohy, cílů, prostředků, či používání paradigmat, problematiku výzkumných souborů a reprezentativnost a přenositelnost výsledných zjištění. Závěrečná témata zmiňují formulaci a reflektování výsledků výzkumných zjištění, rovněž vztah politiky a vědy prostřednictvím etických a politických otázek a odpovídajících kompetencí badatele k realizaci výzkumu.

Čtvrtá kapitola **Briana Littlehilda** představuje klíčová témata pro aplikaci kvalitativních metod ve výzkumu v sociální práci, která vychází z hodnot a etiky. Zvláštní pozornost věnuje způsobům, jakými jsou ve výzkumu respektována práva jednotlivců. Za klíčovou považuje rovněž participaci potenciálně zranitelných klientů v roli spolupracujících výzkumníků. Uvádí příklady z oblasti práce s dětmi a s lidmi s duševním onemocněním, na kterých ukazuje,

že je nutné metody výzkumu přizpůsobit základním hodnotám sociální práce a jejím etickým principům.

V páté kapitole se autor **Armin Schneider** zamýšlí nad tím, co jsou účinky v sociální práci, nakolik jsou měřitelné, resp. hodnotitelné a jaký užitek má pro sociální práci a její společenskou úlohu výzkum zaměřený na účinky. Uzavírá, že přestože orientace na účinky hraje v podmínkách sociální práce stále významnější roli, je nutno důrazně konstatovat, že účinek ve smyslu kauzálních příčinně účinkových vztahů může zachytit jen část efektů a významů. Nesmíme přitom opomenout fakt, že sociální práce má svou odpovědnost vůči hodnotám lidské důstojnosti a sociální spravedlnosti a její legitimita nevyplývá pouze z měřitelných indikátorů účinku.

V šesté kapitole autoři **František Znebežánek** a **Helena Kubátová** analyzují tři základní pozice sociálního konstruktivismu podle podílu, s jakým se na konstrukcích podílejí nezávislí aktéři na straně jedné a na člověku nezávislé sociální struktury na straně druhé. Reprezentanty těchto tří pozic jsou Bourdieu a jeho konstruktivistický strukturalismus, Berger a Luckmann a jejich sociální konstrukce reality a Blumer a jeho symbolický interakcionismus.

Bourdieuova a Blumerova pozice jsou navíc spojeny s odlišným pojetím metodologie, které je výrazem jejich vztahu k metodologickému konstruktivismu. K otázkám metodologického konstruktivismu se Berger s Luckmannem nevyjadřují. Kapitola uvedené pozice sociálního a metodologického konstruování srovnává a uvádí příklady jejich využití v praxi sociálního výzkumu.

V sedmé kapitole představuje **Marie Špiláčková** historický výzkum v sociální práci, který stojí na identifikaci, analýze a interpretaci textů. Historický výzkum zaujímá v sociální práci významné místo a na rozdíl od jiných historických studií musí výzkumník pátrající po historii sociální práce sledovat současně dvě linie. První z nich se zaměřuje na praxi sociální práce na úrovni práce s klientem, druhá linie sleduje praxi sociální práce v kontextu společnosti. Studium historie sociální práce pomáhá ukotvit základní hodnoty profese a cíle, o které usiluje. Zároveň má potenciál posilovat identitu sociálních pracovníků.

Osmá kapitola autorky **Alice Gojové** je věnována základnímu uvedení do tématu participativního akčního výzkumu a jeho možnostem na poli sociální práce. Tato výzkumná metoda je založena na představě, že vědecké bádání by mělo zahrnovat také úsilí o změnu, která má dopad na život „zkoumaných“ a ti skrze výzkum dostávají možnost ovlivnit svoje životy. Měl by být prováděn „s lidmi“, ne „o lidech“ a usilovat o změnu založenou na poznání, nabízet přístup „spoluvytváření“ znalostí. V kapitole jsou popsány hlavní znaky participativního

---

paradigmatu a představeny jednotlivé směry akčního výzkumu. Samostatná část je věnována komunitně orientovanému participativnímu akčnímu výzkumu.

V deváté kapitole **Detlef Baum, Kamila Vondroušová a Iva Tichá** představují projekt výzkumu sociálně prostorové segregace, který vzešel z aktuálních potřeb řešení problematiky sociální exkluze v prostoru evropských měst. V kapitole prezentují teoretická a metodologická východiska výzkumu sociálně prostorové segregace. Popisují obvykle užívané metody a přístupy, detailněji se věnují indikátorům, jimiž lze míru sociálně prostorové segregace měřit, a analyzují problémy, se kterými se výzkumný tým v rámci realizace projektu potýkal.

Desátá kapitola autorek **Dany Sýkorové, Ivy Tiché a Gabriely Nytry** se zabývá otázkou výzkumu chudoby ve stáří. Konkrétně ilustruje užití kvalitativního přístupu ve výzkumu v sociální práci, konkrétně metody zakotvené teorie (Grounded Theory). Detailně autorky popisují zdroje a metody získávání dat, jejich zpracování, analýzu a proces interpretace. V závěru kapitoly reflektují, zda jejich teorie splňuje kritéria „dobře vytvořené zakotvené teorie“, která formulovali Strauss s Corbinovou.

Jedenáctá kapitola týmu autorů (**Alice Gojová, Vendula Gojová, Marie Špiláčková, Kamila Vondroušová, Iva Tichá, Eliška Lindovská, Eva Nedomová**) popisuje metodologické aspekty výzkumu, jehož cílem bylo analyzovat životní situace rodin s nezletilými dětmi v různých fázích sociální diskvalifikace a způsoby, kterými se rodiny vyrovnávají s chudobou a riziky chudoby. Pozornost je zaměřena na operacionalizaci způsobů zvládnutí chudoby a ohrožení chudobou a etap sociální diskvalifikace. V závěru kapitoly jsou reflektovány problematické situace, se kterými se výzkumný tým v průběhu výzkumného projektu vyrovnával.

V příloze knihy jsou uvedeny vybrané dokumenty ilustrující realizaci kvalitativního výzkumu chudoby ve stáří.

---

1 VÝZKUM V SOCIÁLNÍ PRÁCI – PROBLÉMY A MOŽNOSTI

Ivana Loučková

1.1 Proč výzkum?

Potřeba poznání a pochopení věcí, jevů, procesů či jakýchkoliv oblastí hodných zájmu je jádrem aktivity, která nese název „výzkum“. Můžeme si položit otázku, jaká je role výzkumu v sociální práci. Nestačí se omezit na interakční, komunikační znalosti a dovednosti, když v podstatě v sociální práci jde především o jednání s lidmi? K čemu výzkumy? Není to zbytečný přepych? Jaká je role sociálního pracovníka?

Jistě že každý sociální pracovník nebude provádět výzkumy. Ale sociální pracovníci se často dostávají do styku s různými projekty, návrhy adresovanými nadacím, s nabídkami různých firem na provedení průzkumu toho či onoho typu, budou i členy konkurzních komisí, které projekty vyhodnocují a vybírají. Proto by měl sociální pracovník umět rozhodnout nejen o realizovatelnosti, ale i o kvalitě nabízených projektů. Sociální pracovníci denně participují na opakovaných sociálních situacích vztažených jak ke kolegům, tak i ke klientům. Nebylo by možné informace získané z těchto situací zobecnit? Jsou aktuální sociální opatření zaměřená na určité skupiny obyvatel opravdu účinná? Jestliže sociální pracovník má mít kompetence k posuzování i rozhodování o výzkumných projektech či sám se má výzkumných aktivit účastnit, měl by alespoň jednou ve své odborné praxi projít výzkumným prostředím – od vypracování projektu až po analýzu dat. Navíc výzkumné aktivity mohou naučit každého účastníka jak skrytému řádu ve vlastním způsobu myšlení, tak mohou umožnit vyhledat skrytý řád i v sociálním světě, přestože se mnohdy jeví chaoticky.

1.2 Co chápeme výzkumem v sociální práci?

Obecně výzkum lze chápat jako proces epistemického jednání v rovině teoretické i empirické s cílem nalézt odpověď na výzkumnou otázku. Výzkum v sociální práci upřesňujeme tak, že výzkumným cílem je nalézt odpověď na výzkumné otázky, které vyrůstají ze vztahu mezi lidským jednáním a sociálními strukturami. Epistemické postupy jsou v zásadě nesené procesy pozorování, rozhovoru

a dalších pomocných metod poznávání (např. procesy operacionalizace a měření, administrace dotazníků, testů, popis způsobů intervence badatele, audio- a videozáznamy, obsahová analýza dokumentů a počítačové kódování textů apod.). Způsob použití poznávacích postupů ve výzkumných situacích je však vázán na akceptování konkrétního výzkumného paradigmatu, které badatel pro danou situaci přijímá. Lidské poznání, zprostředkované výzkumem, se vztahuje nejen k naší zkušenosti a znalostem, ale i k sociálním procesům. Pomocí těchto procesů přisuzujeme a sdílíme významy i hodnoty tak, aby tvořily lidské vědění. Poznání je proto duálním procesem tvořeným mezi věděním o předmětu zkoumání a jeho významy tak, aby odpovídaly simultánně jak jevům, tak jejich pojmenováním. Duální procesy zahrnují na straně jedné badatelovo poznávání, na straně druhé to, co je hodno poznání, tedy poznávané. Jinými slovy procesem poznávání dojdeme k poznání či vědění o zkoumaném předmětu. Výzkum je zakotven na poznání, které má adjektivum vědecké.

1.3 Výzkumné přístupy používané v sociální práci a jejich výuka¹

1.3.1 Kvantitativní výzkum a jeho výuka

Kvantitativní výzkum lze charakterizovat objektivností, tj. předpokládanou nestranností badatele, který není součástí výzkumného prostředí, spojenou s výzkumným problémem a měřitelností zkoumaných oblastí prostřednictvím vhodných indikátorů. Model standardně používá behaviorální psychologické paradigma²: podnět – chování, které se promítá do používání techniky, která je obvykle konstruovaným dotazníkem. Kvantitativní přístup je implicitně spojen s deduktivním, přesněji hypoteticko-deduktivním logickým principem, to znamená, že „fakta“ mohou být odvozena na základě aplikace obecné teorie nebo hypotéz převáděných na specifickou situaci. Hypotézy se promítají do předem formulovaných otázek prostřednictvím zjištění získaných například z pozorování, dotazníků či strukturovaných interview. Je proto možné testovat spekulativní „předjímanou“ teorii formulovanou do podoby hypotéz.

Výuka v metodách a technikách orientovaných na kvantitativní výzkumnou strategii je aplikována v teorii a empirii výzkumné činnosti s akcentem na oblast sociální práce. Výuka studentů obvykle zahrnuje standardní témata: výzkum v sociálních vědách, rozlišení výzkumných strategií (kvantitativní, kvalitativní,

¹ Termíny „výzkum“ a „výzkumný přístup“ používáme v textu jako synonyma.

² Termín paradigma používáme ve dvou specifikacích, a to paradigma psychologické, dále paradigma metodologické, v němž můžeme upřesnit jednotlivé elementy, které paradigma v rámci výzkumného procesu diferencují (Loučková, 2010: 178).

---

integrované); vztah teorie a empirie výzkumu, výzkumný cyklus výzkumné práce; projekt a jeho části; problémy a hypotézy, pojmy a konstrukty, znaky a proměnné; problematika operacionalizace, měření; populace, soubor cílový, základní a výběrový, reprezentativnost výběrových šetření; metody a techniky výzkumu v sociálních vědách, druhy metod a technik, pozorování jako základní výzkumná technika; interview, druhy, metodika vedení interview, dotazník a jeho funkce, druhy dotazníkových šetření; data v sociálně vědním výzkumu, vztahy jevů (fenoménů), fakt (dat), role výzkumníka, tazatele a respondenta; analýza dat, univariální analýza, bivariální analýza, sofistikované postupy analýzy dat a druhy výzkumů ve vědách o člověku včetně příkladů. Není možné, aby výuka byla realizována bez ohledu jak na praktické ukázky řešených úloh od vytvoření projektu konkrétní úlohy až po statistickou analýzu získaných údajů, jejich interpretaci a vnoření získaných zjištění do teorie, z níž byla úloha odvozována, tak na samostatné výzkumné úlohy řešené jednotlivými studenty, případně dvojicemi studentů.

1.3.2 Kvalitativní výzkum a jeho výuka

Kvalitativní výzkumný přístup lze charakterizovat subjektivností a významem, které zkoumaným tématům dávají lidé žijící/pracující v určitém prostředí, z něhož zkoumaná témata vyvstávají. Důležitým předpokladem pro dobré zvládnutí kvalitativního výzkumu je schopnost strukturovaného myšlení. Badatel, který toto myšlení nemá, je zpravidla v kvalitativním výzkumu přehlacen nepřeborným množstvím informací a neumí si s nimi poradit. Subjektivnost a význam zkoumaného tématu není spojen s osobou badatele, který není součástí výzkumného prostředí, ale osob pocházejících ze zkoumaného prostředí. Proto takový výzkum předkládá pre-teoretické otázky typu jak je dané téma vnímáno a interpretováno zkoumanými osobami výzkumu, nikoliv badatelem. Implicitním předpokladem spojeným s kvalitativním přístupem je použití induktivního logického principu pro budování teorie. Induktivní výzkumný proces začíná, obdobně jako v deduktivní strategii, výběrem tématu vhodného pro zkoumání. Avšak vybrané téma není odvozeno z již existující teorie či hypotéz, ale ze sociální praxe, která je badateli zřejmá a může být upřesněna nebo definována z velké rozmanitosti sociálních kontextů. Opakovaným návratem badatele do zkoumaného prostředí jsou významy upřesňovány *nikoliv z pozice badatele, ale z pozice osob zkoumaného prostředí*.

Modelem pre-teoretických otázek typu: „Jak je svět vnímán? Jak je interpretován subjekty výzkumu?“ se snažíme proniknout do hloubky problému.

Čtyři charakteristiky kvalitativního výzkumu (Loučková, 2001: 318, 2010: 47) jsou:

- Emický aspekt, tj. subjektivní dimenze, která zdůrazňuje zaměřenost na sdělovanou (ohlašovanou) zkušenost nebo vnímání výzkumného subjektu.
- Holistický aspekt, který představuje kontextualizovanou povahu výzkumného subjektu a prostředí.
- Techniky získávání dat, které obsahují pozorování, interview, lingvistickou a kulturní analýzu (Morse, 1992).
- Teorie, která je odvozena induktivně nebo interaktivně; badatel se opakovaně přesouvá ze specifického subjektivního pozorování do obecných pojmů a tak tvoří teorii (Strauss, Corbin, 1990).

Výzkumný model kvalitativního výzkumného přístupu je uveden v Obrázku 1 a odpovídající elementy metodologického paradigmatu v Tabulce 1. Podstatou uvedeného vymezení je opakovaný návrat do zkoumaného prostředí s cílem získat další podrobnější zjištění, které kvalitativní metody předpokládají (viz Tabulka 1, řádek „metody“). Z tohoto důvodu jsou kvalitativní výzkumy náročné zejména časově.

Tabulka 1 Elementy kvalitativního metodologického paradigmatu

ELEMENTY	KVALITATIVNÍ
Epistemologie	Fenomenologické, interpretativní, konstruktivistické
Teorie	Induktivní konstrukce, diagram kvalitativního výzkumu
Koncepty, tvorba dat, kritéria kvality výzkumů	Domény, kódy; textové údaje; vycházet zásadně z dat, různá úroveň abstrakce, reflexivita, dokumentace, teoretické výběry a analýza negativního případu, citlivost ke sjednaným okolnostem, přenositelnost
Metody	Např. případová studie, interpretativní a fenomenologická, zakotvená teorie, etnografie, narativní analýza; diskurzivní analýza (promluva)
Úkoly	Např. sociální potřeby handicapovaných, děti ve školní třídě
Autority	Např. Dilthey, Spradley, Denzin, Feyerabend, Strauss, Corbinová, Goffman

Obrázek 1 Výzkumný model kvalitativního přístupu

Z metodologického pohledu je důležité rozlišit různé způsoby práce, které jsou i v současnosti chápány jako kvalitativní výzkum, ačkoliv se často jedná o dílčí aktivity, jejichž „společným jmenovatelem“ je pouze termín „kvalitativní“.

Kvalitativní technika

Výše uvedenému vymezení kvalitativního výzkumu potom nemůže odpovídat takový výzkumný přístup, v němž sice jsou používány kvalitativní (nenumerné) techniky pro zjišťování údajů a následnou práci s daty, ale liší se epistemologickou pozicí, která pro budování teorie induktivní logický princip nepoužívá. I tento přístup se často nazývá termínem „kvalitativní výzkum“³. Takový přístup je implicitně spojen s deduktivním logickým principem, „kvantitativním“. V něm by mělo být možné ověřit spekulativní „předjímanou“ teorii formulovanou do podoby hypotéz prostřednictvím zjištění získaných například z pozorování a strukturovaných i polostrukturovaných interview použitím standardních kritérií, která by měla být formulována rovněž předem. S formulací kritéria pro ověření hypotéz promítnutých např. do polostrukturovaného interview se v tomto přístupu zpravidla nesetkáváme. Jestliže otázky pro polostrukturovaná interview jsou nesené zájmem badatele o vyřešení „svého“ problému, protože je formuluje on sám předem, nikoliv komunikační partner zkoumaného prostředí, vytrácí se subjektivnost a význam přikládány těm tématům, která mohou být pro komunikační partnery klíčová. Použití kvalitativní techniky potom

³ Dr. Paul Drew, zabývající se kvalitativní metodologií a konverzační analýzou na Department of Sociology Univerzity of York v Anglii, požadoval striktní rozlišování epistemologických pozic. Kvalitativní techniku, používanou v tradičním metodologickém přístupu hypoteticko-deduktivním, považoval za zásadně „kvantitativní“ model zkoumání. Stejnou pozici zastává i autor standardní metodologické publikace Miroslav Dismán (1993).

nemůže být kvalitativním výzkumem ve smyslu vymezení, které bylo uvedeno výše. Nerozlišení epistemologických pozic vede k nepochopení způsobu realizace výzkumných aktivit, k nejednoznačné roli teoretických východisek zpracovávaných v přípravné fázi výzkumu, rovněž k problémům týkajícím se výzkumných souborů (a jejich velikosti) včetně problémů interpretačních a problémů spojených s hodnocením závěrečných zjištění podle jasných kritérií. Pokud není ve výuce zdůrazněno rozlišení, co je kvalitativní výzkum a co je specifikace používané techniky, nejen že studenti nejsou schopni řešit samostatné úlohy, ale nejsou schopni ohodnotit výzkumné úlohy řešené výzkumníky jinými.

Kvalitativní analýza dat

Analýza dat získaných některou z technik kvalitativního výzkumu bez možnosti opakovaného vstupu do zkoumaného prostředí je analýzou dílčí⁴ a nemůže být chápána jako kvalitativní výzkum v jeho celku. Z obecného pohledu by dílčí analýza při opakovaném vstupu do zkoumaného prostředí a při získání nových dat mohla být doplněna či změněna. Je řada výzkumných projektů, kdy je učitelům k dispozici jeden typ dat (záznamů), a tato data jsou analyzována různými metodami (např. biografií, etnografií, diskurzivní analýzou, fenomenologickou analýzou). Získaná zjištění potom odpovídají na jiné otázky.

Kvalitativní výzkum může být vyučován až v situaci, kdy jsou studenti schopni rozlišit významy, které dávají jednotlivým tématům osoby náležející do zkoumaného okruhu, od významů konkrétních situací, které jim dávají oni sami. Jinými slovy, když student přestane posuzovat chování výzkumných osob jako komunikačních partnerů a je minimálně schopen popisovat to, co se děje, nikoliv to, co předpokládá, že se asi děje.

Výuka v metodách a technikách orientovaných na kvalitativní výzkumnou strategii obvykle seznamuje posluchače s kvalitativní metodologií a odpovídajícími metodami a technikami zkoumání. Jedná se jak o rovinu teoretickou (objasňuje principy), tak empirickou (jsou seznamováni s konkrétními metodami zkoumání včetně prezentace již realizovaných výzkumů). Důraz je kladen na dovednost posluchačů vést relevantní pozorování a interview, které jsou nutnou podmínkou pro tvorbu dat v této výzkumné strategii. Obvykle zahrnuje témata: Teoretický (paradigmatický) a výzkumný rámec pro volbu postupů pro analýzu dat; úvod do kvalitativní strategie analýzy dat, rozlišení kvalitativní výzkumné strategie a kvalitativní techniky; charakteristiky kvalitativních výzkumů, rozmanitost metod a technik používaných v kvalitativní analýze dat, diagramy přístupů;

⁴ Je pouze jednou z charakteristik uvedených v začátku této části.

---

interakce ve výzkumném prostředí a tvorba dat, pozorování a interview (základní nosné výzkumné metody), badatel a dotazovaný, principy při utváření výzkumné situace. Je řešena problematika autochtonního a heterochtonního přístupu, rovněž tvorba dat ve vybraných metodách kvalitativního výzkumu. Např. zakotvená – „grounded“ teorie obsahující: úvod do metody, procedury kódování (otevřené, axiální a selektivní), včetně příkladů. Dále etnografický přístup, zahrnující etnografické pozorování a interview, metodický postup ve dvanácti krocích. Rovněž je poskytováno seznámení s metodou biografie a narativními postupy, jakož i práce s dokumenty. Je důležité orientovat výuku na shody a rozdíly v uváděných výzkumných metodách, aby studenti byli schopni rozlišit výhody a nevýhody použitých metod podle toho, zda ta či ona metoda umí odpovědět na jimi položenou výzkumnou otázku.

1.3.3 Integrovaný výzkum a jeho výuka

Integrovaný výzkum se od jednostranných, tedy výše uvedených výzkumných modelů liší tím, že bere v úvahu dynamický systém lidí jako živých bytostí, které struktury systému nejen reprodukují, ale i průběžně mění. Liší se způsobem tvorby dat, metodickým systematickým zaznamenáváním interakčních situací a analytickým zpracováním získaných údajů. Klíčovým rozlišením od jednostranných přístupů je pro výzkumné aktivity, které jsou realizované v rámci integrovaného přístupu, použití integrovaného psychologického paradigmatu „prožívání – vědění (o prožívaném) – jednání“ v procesu získávání zdrojových údajů a následně tvorby dat, které je uplatňováno ve všech výzkumných situacích na všechny účastníky výzkumu, i na badatele jako jeho součást. Jedná se o použití triády, která je analogií prostoru. Zatímco pokud použijeme paradigma dyády, „podnět – chování“, jedná se o analogii roviny, nikoliv prostoru. Odtud vyplývá, že prostorové údaje můžeme promítat do roviny, pokud nám technické možnosti nedovolí používat holistické informace. Avšak z roviny či dyády nelze vytvořit bez přidání další dimenze prostor, tedy triádu. Proto integrovaný výzkum nemůže být chápán jako výzkum kvalitativní, resp. tzv. „smíšený“, v němž jsou kombinované (postupně, sukcesivně, případně i paralelně) přístupy kvantitativní a kvalitativní v dílčích výzkumných segmentech širších výzkumných projektů, případně i v jedné výzkumné úloze.⁵ Integrovaný výzkum získává a používá ve všech interakčních situacích se zkoumanými jednotkami další informační záznamy o výzkumném interakčním

⁵ K tomuto pojetí přispívají publikace, které přepracovávají a přejímají části prací zahraničních autorů, aniž by principy integrovaného výzkumu byly autory publikací vyzkoušeny. Odkazujeme na model smíšeného výzkumu vyskytujícího se např. v knize Hendla (2005), který neodpovídá (a ani nemůže odpovídat) integrovanému výzkumnému přístupu, neodkazuje na klíčového psychologického paradigma, které je v integrovaném výzkumu používáno.

kontextu. Je používán zejména v případech, kdy z dalších informačních zdrojů z jedné výzkumné situace mohou být zjištěny potenciální rozdíly ve vnímání zkoumaného problému jednak dotazovanými osobami a jednak pozorovateli interakce. Záznamy interakcí slouží k metodickému vyhledání potenciálních disproporcí ve vnímání problému všech participujících na výzkumném šetření v rámci metodicky získaných dat. Jinými slovy metodologii integrovaného společenskovedního výzkumu lze použít v situacích výzkumné interakce při získávání primárních výzkumných údajů od všech účastníků jedné sociální události v terénním výzkumném prostředí. Tato metodologie je vhodná právě pro řešení témat např. jednání sociálních pracovníků, jednání specifických cílových skupin, motivace k povolání apod.

Je legitimní výstupy integrovaného výzkumu popisovat tradičními technickými prostředky (standardními zprávami kvantitativních i kvalitativních výzkumů). Ale vždy je možné specifické údaje, k nimž můžeme mít přístup díky použitému integrovanému paradigmatu, vhodným a argumentovaným způsobem využít. Jedná se zejména o záznamy interakcí jak v modelu kvantitativního, tak i kvalitativního přístupu a jejich následné využití či zahrnutí do interpretací. Proto integrovaný výzkumný přístup je schopen standardní výzkumy obohatit o další poznatky, které jsou na základě badatelem povšimnutých jevů zaznamenávány. Je dovedností konkrétních výzkumníků, jak dalece je využijí pro formulování adekvátních interpretací.

Pokud budeme hledat analogii tohoto přístupu v zahraniční literatuře, nenajdeme ho, protože integrované psychologické paradigma formuloval český autor M. Frýba⁶. V zahraniční literatuře toto „nové“ paradigma k dispozici není. Oprávněnost uvedeného paradigmatu vychází z pragmatické aktivity, která je spojena s výzkumem a empirickou zkušeností spojenou s poznáváním světa („vnějšího i vnitřního“), jak bude argumentováno následně.⁷ Zdrojem integrovaného výzkumného přístupu jsou rovněž formy vědění odkazující na poznatky kvantové fyziky, teorie pole, kybernetiky, sémiotiky apod. (Loučková 2001: 318, také 2010: 47). Badatelé integrované paradigma používají intuitivně, o jeho používání pouze nevědí. Varianty ve smyslu ekvivalentních formulací

---

⁶ Paradigma bylo autorem zveřejněno minimálně v r. 1995 jeho habilitační přednáškou v Brně, tak v dalších publikacích.

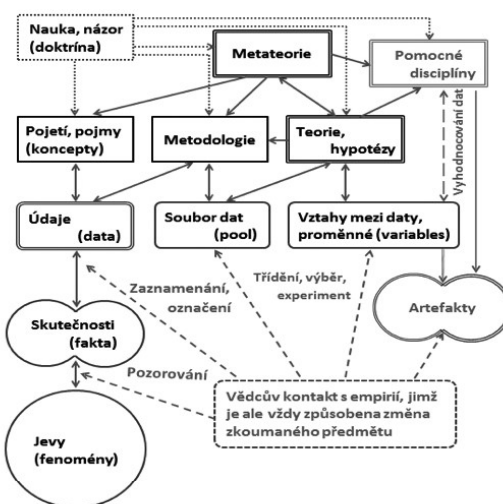
⁷ Integrované paradigma je empiricky přístupné každé osobě a důvod ho ve výzkumu nepoužívat může být spojen se skutečností, že ti, kteří ho použijí, nemohou odkázat na žádnou zahraniční autoritu, pouze na tuzemské autory (Frýba, 1995, Hájek, 2002, Hytych 2008, Loučková, 2010, Němcová, 1995 a 1996), nebo na vlastní zkušenost (ačkoliv autor paradigmatu M. Frýba žije ve Švýcarsku, kde dlouhodobě profesně působil).

paradigmatu si uvědomují ti badatelé, kteří terénní výzkumy přímo realizují, případně tomuto způsobu výzkumu dobře rozumějí.⁸

Výzkumný model integrovaného přístupu je uveden v Obrázku 2 a odpovídající elementy metodologického paradigmatu v Tabulce 2.

Tabulka 2 Elementy integrovaného metodologického paradigmatu

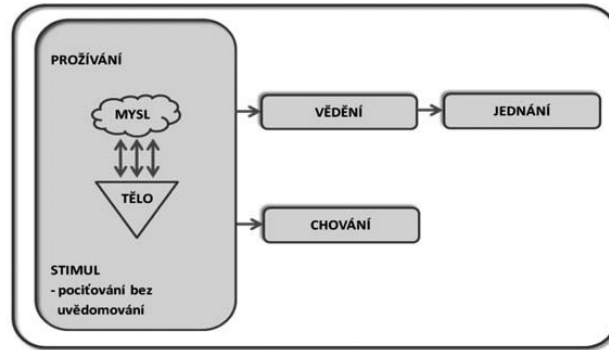
ELEMENTY	INTEGROVANÉ
Epistemologie	Konstruktivistická
Teorie	Systemický přístup, diagram integrovaného výzkumu
Koncepty, tvorba dat, kritéria kvality výzkumů	Proměnné, kódy – dle výzkumné fáze; interaktivní tvorba dat; možnosti dle jednostranných strategií, vyhledání problémových potencialit, sociální změna, vyřešení problému
Metody	Např. výzkum jednání, teorie sociálních reprezentací
Úkoly	Např. marginální skupiny v podniku, situace seniorů, vnímání terminálního onemocnění
Autority	Např. Lewin, Maturana, Bateson, Watzlavick, Frýba

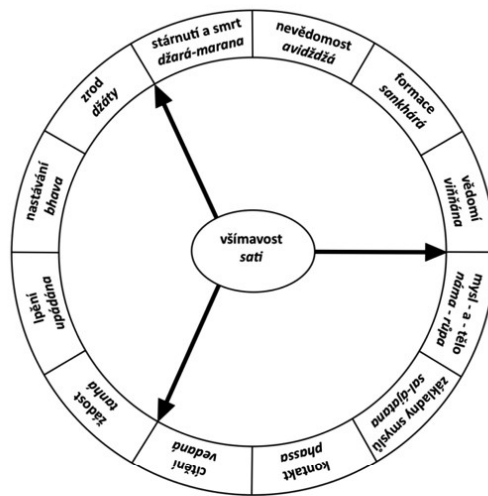
Obrázek 2 Výzkumný model integrovaného přístupu⁹

⁸ Např. Poruba (2012: 85) uvádí: „... zaznamenávat, pochopit a následně interpretovat...“
Úrok je ekvivalentní integrovanému výzkumnému paradigmatu, aniž by bylo explicitně formulováno.

⁹ Zdroj Frýba (1995: 28)

Obrázek 3 Integrované výzkumné paradigma

Obrázek 4 Stadia podmíněného vznikání¹⁰

Integrované paradigma má v psychologii paralelu v tradičně přijímaném modelu postoje, který předpokládá existenci afektivní, emotivní složky postoje spojenou se vztahy k předmětu postoje, kognitivní (poznávací) složky postoje vyjadřující intenzitu vědomostí o předmětu postoje a konativní složky vyjadřující tendenci

¹⁰ Zdroj Fryba (1995: 106)

---

k jednání ve smyslu existujícího postoje. Integrované výzkumné paradigma obsahuje tři vybraná stadia (z dvanácti stadií) procesu tzv. podmíněného vznikání prožívaných jevů (podrobněji např. Fryba, 1995: 105), které můžeme zaznamenat jednak svými smysly (zrakem, chutí, čichem, sluchem, hmatem) a jednak myslí, která procesy zaznamenávání koordinuje.

Proces podmíněného vznikání, přesněji jeho stadia mohou být zaznamenávána tzv. všímavostí. Schopnost zaznamenat prožívané jevy je závislá na pojmově bezprostředním vztahu toho, kdo zaznamenává, tedy badatele, k empirické skutečnosti jevů. Všímavost je jedním z klíčových faktorů jeho schopnosti nejen jevy zaznamenávat, ale i „sebe řídit“, což je pro výzkumníka jistě schopnost zásadní. Všímání si jevů je nejmenším společným jmenovatelem všímání si tzv. skutečnosti, kterou můžeme definovat jako zaznamenávání či sledování procesů tělesnosti, cítění, stavů mysli a jevů mysli, jehož standardní aktivitou je myšlení.¹¹ Integrované paradigma formálně zjednodušuje proces podmíněného vznikání zvýznamněním těch klíčových stadií, která mohou být zaznamenána každým výzkumníkem, který je zakotven v prožívané skutečnosti, nikoliv v poznání získávaném pouze prostřednictvím pojmů. Proces podmíněného vznikání je uveden v Obrázku 4.¹²

Z diagramu vybíráme stadia, která odpovídají integrovanému paradigmatu „prožívání – vědění o prožívaném – jednání“, a to stadia umístěná nad a pod šipkou vpravo: „vědomí“ reprezentující „vědění o prožívaném“ a „mysl a tělo“ reprezentující „prožívání“, dále stadia „zrod“ reprezentující „jednání“ umístěné na opačné straně Obrázku 4. Je zřejmé, že v procesu poznávání skutečnosti dochází k interakcím vždy (v prožívání jako interakci mysli a tělesnosti badatele), jde o úroveň uvědomění si probíhajících interakcí, což vyžaduje trénink, avšak stadia odpovídající integrovanému paradigmatu lze zaznamenat vždy. Důležité je, že vědomé používání integrovaného paradigmatu umožňuje rozlišování slova (teoretických pojmů, konceptů, představ badatele apod.) a skutečnosti (empirie, které těmto pojmům odpovídají, v izomorfním slova smyslu, významů komunikačních partnerů, dotazovaných osob). Integrovaný výzkumný přístup bere v úvahu okolnost, že badatel v interakci s empirií vždy způsobuje změnu zkoumaného předmětu, jevu či procesu a tato změna je reflektována. Data jsou vytvářena prostřednictvím integrovaného paradigmatu popisováním, interpretacemi a zobecňováním na základě pozorování, resp. interview. Pomocí

¹¹ Z osobní zkušenosti víme, že mysl může být používána jednak jako nástroj myšlení, což je obvyklá aktivita, ale i jako nástroj všímání si, toho, co můžeme zaznamenat na nejen výše zmíněných smyslech (přesněji smyslových kanálech), ale můžeme zaznamenávat i procesy myšlení jako specifickou aktivitu mysli.

¹² Podmíněné vznikání vychází z abhidhammy jako psychologického systému uvedeného v publikaci Fryba (1995). Jednotlivá stadia jsou formulována v českém jazyce a v jazyce páli.

takto vytvářených dat lze budovat teorie v interakci mezi jevy a pojmy, kde interakce je chápána jako dynamický systém. Jinými slovy operace prožívání, vědění a jednání badatele kvalitativně definují psychologická fakta, kterými jsou vytvořená data a tato data se mohou dále zpracovávat kvalitativními (ale i kvantitativními) metodami. Volba integrovaného výzkumného přístupu s převahou kvalitativních (nebo kvantitativních) postupů se děje na základě rozhodnutí o přijetí konkrétní epistemologické pozice podle výzkumného záměru.

Výuku integrovaného výzkumu lze realizovat za předpokladu, že jsou badatelům – učitelům velmi dobře známé obě jednostranné výzkumné strategie (kvalitativní, kvantitativní) a v rámci integrovaného výzkumu mohou jednu převažující také dovedně používat. Zvolená převažující výzkumná strategie bude obsahovat všechny okolnosti, které jsou v jednostranné strategii vyžadovány. Změna nastává prostřednictvím rozšíření vědomostí, dovedností a kompetencí, které jsou získány technikami (zejména psychologickými) umožňujícími rozlišení slovních konceptů a empirických jevů, které označujeme slovem skutečnost. Skutečnost se nedá vymyslet, skutečnosti si lze povšimnout a následně s ní adekvátně pracovat.

1.4 Typy výzkumů

Výzkumy je možno specifikovat podle řady různých třídících kritérií, např. Lamser (1966: 23), de Vaus (1994: 6), Loučková (1998: 325) apod.

V sociálně vědním výzkumu zdůrazňujeme rozlišení:

- podle urgentnosti řešení problému, odkazujeme na výzkum jednání (action research) a aplikovaný, resp. praktický výzkum (practitioner research);
- podle poznávacího cíle (k čemu má výzkum sloužit) můžeme výzkumy třídit na faktografické (deskriptivní, diagnostické, hodnotící) nebo koncepční (vyžadující specifikaci podle výzkumného designu, jde o explikativní výzkumy resp. výzkumy rozpracovávající nejrůznější teorie);
- podle převažující výzkumné strategie (metodologie) rozlišujeme výzkumy jednostranné (kvantitativní, kvalitativní) nebo integrované;
- podle výzkumného uspořádání (resp. způsobu tvorby dat) rozlišujeme
  - a) neexperimentální: případové studie (textové studie, monografie), průzkumy (šetření, survey), kdy zkoumáme na výzkumných jednotkách výběrového souboru pomocí populačních a dalších charakteristik

---

sociální jev, tj. předmět výzkumu v přirozeném prostředí tak, jak probíhá, neovlivňujeme ho, a

- b) experimenty, ty jsou založené na zjištění stavu sledované sociální situace před a po události, jejíž vliv sledujeme, jinými slovy, jak se vliv změn nezávisle proměnných projeví u proměnné závislé;
- podle designu, který může být založen na survey, dotazníkovém interview, narativní studii, případové studii, samostatném systému případně experimentu;
  - podle účelu pro informování, komparování nebo zlepšení služeb s ohledem na perspektivu projektů, manažerů, praktiků či jiných uživatelů.

Diskuse k typům výzkumů v sociální práci

Diskuse o problému, jaké jsou metodologické přístupy v sociální práci a co tvoří vhodné oblasti pro bádání, jsou polarizovány na jedné straně obháji přírodovědného přístupu (Sheldon 1983–1987 v Anglii, Reid 1994–1997 v USA), na druhé straně jiní autoři (Gray, 1995, Dominelli, 1996) argumentují, že takový přístup je v sociální práci (s ohledem na úroveň vztahu k sociálnímu a morálnímu řádu epistemologicky) neetický. Přírodovědný přístup je úzce spojen s biomedicínským diskurzem, který předpokládá „autonomii individuální formy a sociálního a kulturního kontextu“ (Lock, Gordon, 1988). Kritikové tohoto přístupu prohlašují, že nominalismus (stojící na opačné straně k realismu a redukcionismu) je vhodnější pozicí, z níž je možno sociální výzkum provádět. Uvnitř této probíhající diskuse se objevilo mnoho různých přístupů či soupeřících paradigmat.

Prvním je evidence základní praxe. Zde je poukazováno na nutnost, aby sociální pracovníci prováděli základní výzkumné činnosti prakticky jako součást svého profesionálního vzdělání, praxe a osobního rozvoje. Toto stanovisko je silně obhajováno vládními agenturami a institucemi, které tento přístup preferují proto, aby byly identifikovány vztahy spojené s modernizací sociálních služeb. Jedná se o vyhledání řetězců propojujících možné kauzální procesy s účinnými formami intervence. To by mělo zajistit a zlepšit nejen důvěru ve standardní sociální služby obecně, ale (díky profesionální praxi založené na evidenci toho, „co lze udělat pro klienty“) umožnit růst kvality služeb a zvýšení jejich celkové výkonnosti.

Druhým přístupem je již výše zmíněný výzkum jednání. V Anglii byl výzkum jednání rozvíjen v letech 1940–1950 Tavistockem v Institutu lidských vztahů

(Institute of Human Relations). Od 80. let dochází k opětovnému oživení jeho popularity.

Třetí přístup se týká ohodnocení studií (Shaw, Lishman, 1999), jenž se staví do pozice středu. Zde hodnota intervencí je zkoumána z pohledu jak nákladů vydaných na efektivnost řešení specifických problémů, tak z pohledu individuální účinnosti a sociální změny. Je studován jak management sociální práce a servis sociální pomoci, tak vztah mezi profesionálním výkonem, odpovědností za služby a spokojeností uživatelů služeb.

„Praktický“ výzkum je považován za jednu ze samotných dimenzí praxe. Vychází se ze skutečnosti, že základní cyklus pomoci (Taylor, Devine, 1993) v sociální práci vyžaduje porozumění procesům, metodologii a hlavním dovednostem, které jsou nezbytné i pro práci výzkumnou (Heasman, Adams, 1998).

LITERATURA

- DISMAN, M. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Univerzita Karlova.
- DOMINELLI, L. 1996. Deprofessionalizing Social Work: Anti-Oppressive practice, Competencies and Postmodernism. *British Journal of Social Work* 26: 153–175.
- FRÝBA, M. 1995. *Psychologie zvládnání života*. Brno: Masarykova univerzita.
- GRAY, M. 1995. The Ethical implications of Current Theoretical Developments in Social Work. *British Journal of Social Work* 25: 55–7.
- HÁJEK, K. 2002. *Tělesně zakotvené prožívání*. Praha: Karolinum.
- HEASMAN, P., ADAMS, A. 1998. Reflecting well on social work practice: professional competence, reflecting and research. *Educational Action Research* 6, 2: 337–342.
- HENDL, J. 2005. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál.
- HYTYCH, R. 2008. *Smrt a nesmrtelnost*. Praha: Triton.
- LAMSER, V. 1966. *Základy sociologického výzkumu*. Praha: Svoboda.
- LOCK, M., GORDON, D. R. 1988. *Biomedicine Examined*. Kluwer: Academic Publishers.
- LOUČKOVÁ, I. 2010. *Integrovaný přístup v sociálně vědním výzkumu*. Praha: SLON.

-
- LOUČKOVÁ, I. 2001. Směrem k integrovaným strategiím nejen ve výzkumu v sociální práci. *Sociologický časopis* 37, 3: 313–328.
- LOUČKOVÁ, I. 1998. Aspekty výzkumu v sociální práci. S. 315–329 in *Sociální práce – lidská práva – vzdělávání dospělých*. Zborník referátov z vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity.
- MORSE, J. M. 1992. *Quantitative health research*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- NĚMCOVÁ, M. 1995. *Individuální a sociální reprezentace v psychotopu*. Dílčí výzkumná zpráva grantového projektu GAČR č. 406/95/1329. Brno: Masarykova univerzita.
- NĚMCOVÁ, M. 1996. *Sociální reprezentace psychiatrie, psychiatrické léčby a lidských práv pedopsychiatrických pacientů a jejich rodičů*. Přednáška pro 17. celostátní symposium Duševní zdraví dětí a mládeže v Brně, 22. a 23. listopadu 1996.
- PORUBA, J. 2012. Bieda (nielen) post-socialistických humanitných vied alebo prečo vlastne robiť kvalitatívne výskumy? [Abstract]. S. 85 in *Zborník abstraktov a program konferencie*. Bratislava: Fakulta sociálnych a ekonomických vied UK. 23.–24. január 2012.
- REID, W. L. 1994. The empirical practice movement. *Social Service Review* 68, 2: 165–167.
- REID, W. L. 1997. Research on task-centered practice. *Social Service Review* 21, 3: 132–137.
- SHAW, I., LISHMAN, J. (eds). 1999. *Evaluation and Social Work*. London: Sage.
- SHELDON, B. 1983. The Use of Single Case Experimental Design in the Evaluating of Social Work. *British Journal of Social Work* 13: 477–500.
- SHELDON, B. 1984. Evaluation with One Eye Closed: The Empiristic Agenda in Social Work Research – A Reply to Peter Raynor. *British Journal of Social Work* 14: 635–637.
- SHELDON, B. 1986. Social Work Effectiveness Experiments: Review and Implications. *British Journal of Social Work* 16: 223–242.
- SHELDON, B. 1987. Implementing Findings from Social Work Effectiveness Research. *British Journal of Social Work* 17: 573–586.

STRAUSS, A., CORBIN, J. 1990. *Basics of Qualitative Research. Grounded Theory, Procedures and Techniques*. London: Sage.

TAYLOR, B., DEVINE, T. 1993. *Assesing Needs and Planing Care in Social Work*. Aldershot: Arena.

VAUS, D. A. de. 1994. *Surveys in Social Research*. London: UCL Press.

VYSLOUŽIL, R. 1988. *Vybrané kapitoly ze statistiky I*. Olomouc: Univerzita Palackého.

---

2 TRADICE VÝZKUMU V SOCIÁLNÍ PRÁCI

Detlef Baum

2.1 Empirický sociální výzkum v historickém kontextu

Dějiny empirického sociálního výzkumu v zemích západní Evropy jsou úzce spjaty s dějinami aktuálních sociálních problémů a zároveň s dějinami státních a společenských pokusů o hledání jejich řešení, což těsně souvisí s dějinami sociální politiky v Německu, Anglii a ve Francii.

Abychom pochopili, jak se empirický sociální výzkum vyvíjel v kontextu sociální problematiky a co předcházelo profesionálnímu zájmu o otázku chudoby, nastíníme v krátkém přehledu dějiny empirického sociálního výzkumu v Německu, v Anglii a ve Francii. Zaměříme se na země, jejichž vývoj sociální politiky v průběhu industrializace má zásadní výpovědní hodnotu a je historicky spjat se vznikem moderní společnosti, tedy s přechodem od feudálně agrárních poměrů k urbánnímu prostředí průmyslového kapitalismu.

V Německu se jako nástroj merkantilistické¹³ státní správy nejprve prosadila statistika. Realita státu přitom byla popisována kvalitativně; nešlo tedy o kvantitativní, ale o kvalitativní registraci občanů. Na kamerálních¹⁴ katedrách v Německu se postupně zaváděla nová tradice. Vedle etnografických pozorování se začaly objevovat i pokusy o evidenci sociálně ekonomické otázky rozvoje produktivních sil.

Gottfried Achenwall (1749), profesor z Göttingenu, přinesl do kamerálního, který byl teorií osvícenského absolutismu, sociálně politickou složku. Achenwall ovšem chápal svou statistiku pouze jako „popis zvláštností státu“, tedy popis

¹³ Merkantilismus je ekonomická, resp. hospodářsko-ekonomická doktrína, která převládala v Evropě v 17. a 18. století. Na základě kritického přehodnocení merkantilistické doktríny, která byla svým obsahem ryze ekonomická, se zrodila ekonomie jako věda. Jedná se o první tržně orientovanou soustavu názorů. Merkantilismus byla soustava založená na ztotožnění bohatství s jeho peněžní formou, kde byl kladen důraz na zahraniční obchod.

¹⁴ Kameralistika představuje specifický produkt středoevropského myšlení, který je blízký merkantilismu, se kterým sdílí ideu aktivní obchodní bilance i ideu silného státu. Oba přístupy jsou si blízké i tím, že kameralisté se rovněž soustřeďují spíše na problematiku praktických otázek a doporučení pro hospodářskou politiku a méně zřetelná je teoretická dimenze, a to i přesto, že nejvýznamnější kameralisté působili jako profesori kamerálních (politických) věd na univerzitách v Německu a Rakousku.

všeho, co dělá stát státem, od ústavy až po samotného občana jako příslušníka státního celku.

Achenwall nepřipisoval statistice analytickou funkci. Tento druh zkoumání a popisu sociálních skutečností měl svůj základ ve státním pojetí absolutismu a jeho ekonomickém merkantilistickém státě. Stát byl vnímán jako komplexní hospodářství, jehož hlavou byl kníže. Rozmnožování statků a obyvatelstva se pak mělo rovnat rozmnožování štěstí. Stát byl chápán jako strážce klidu a pořádku a klid a pořádek měly být ekvivalenty blahobytu (Baum, 1988).

Spolu s industrializací došlo v klasických zemích Evropy ke změnám, čímž se změnila nejen sociální struktura těchto společností. Se vznikem proletariátu se formovala kvalitativně nová třída, která se podstatně odlišovala od podobných seskupení v minulosti.

Anglie nastoupila na počátku industrializace, která zde měla oproti jiným zemím náskok, na cestu nové orientace sociálního výzkumu. Již v 17. století zde vznikl směr výzkumu, který využíval nejen popisně kvantifikovatelná data, ale také jejich zpracování matematickými metodami. Metoda „politické aritmetiky“, kterou vyvinul kolem roku 1660 William Petty, se pokoušela o interpretaci sociálních jevů a o přenos metod vyvinutých ve fyzice na sociální jevy (Hull, 1963).

Petty byl společně s přítelem, obchodníkem se sukem Johnem Grauntem, autorem metody pozorování („observations“). Graunt je autorem studie „Přirozená a politická pozorování založená na seznamech zemřelých“, ve které zkoumal seznamy narozených a zemřelých v Londýně. Jedním z klíčových výsledků bylo objevení struktury úmrtí v závislosti na věku (Hull, 1963).

V průběhu změny sociálních poměrů docházelo k rozpadu stavovského feudálního řádu, což mělo za následek uvolňování lidí z pevných vazeb a tradičních ukotvení. Vznik raně moderní občanské společnosti a rozvoj kapitalistických tržních zákonů a logiky zhodnocování vedl k vyzvednutí kvantitativních metod na národní úroveň. Cílem bylo získat poznatky o možném nastavení politiky.

Podobně se vyvíjela i „morální“ statistika Adolpha Queteleta z roku 1835, která stavěla na sociální fyzice („physique sociale“). Pojmy „morální“ a „sociální“ zde byly použity synonymně. Také tento autor se zabýval matematicko-přírodovědným pozorováním kvantity. Zároveň konstatoval, že existují určité zákonitosti, které strukturují život lidí a sociální poměry. Na základě francouzské statistiky trestných činů například vykázal souvislosti ve vývoji vražd co do počtu i technického provedení (Kern, 1982, Quetelet 1914, 1921).

Protipólem Queteletovy sociální fyziky byly názory Francouze Augusta Comta. Comte byl rovněž přesvědčen o možnosti zkoumat společnost po vzoru přírodních věd, ale oproti Queteletovi se snažil spíše o osvícenský a pokrokově orientovaný model. Domníval se, že sociologie musí zapojit metody, jako jsou pozorování, experiment a srovnávací studie. Comte se zabýval především vztahem teorie a empirie.

Zcela jiný přístup sledoval krajan a současník Comta a Queteleta, Francouz Frédéric Le Play (1855), který zaujímal skeptické stanovisko vůči statistickým postupům a vsadil na metodu přímého pozorování. Tak se zrodila monografie, metoda, která byla v Anglii již vyzkoušená a která se opírala o nejzákladnější jednotku: o rodinu. V rodině viděl Le Play (1855) jádro veškeré sociální organizace a struktury společnosti. Vyvinul model, který již tenkrát nepojal komplexitu moderní společnosti. Rozlišoval přitom tři sociální systémy v Evropě: jednoduchou a šťastnou společnost (1), komplikovanou, ale stále ještě šťastnou společnost (2) a komplikovanou a souženou, trpící společnost (3). Tyto společenské formace měly postihnout specifické typy rodiny:

- jednoduchá a šťastná společnost, založená na patriarchální rodině, která vykazuje vysokou kontinuitu kolektivní životní souvislosti,
- komplikovaná, ale stále ještě šťastná společnost, založená na kmenové rodině, kde majetek dědí vždy prvorozený a ostatní děti se odpojují z takto pojaté životní souvislosti,
- komplikovaná, soužená a trpící společnost jako typ málo odolné základní rodiny, která nemůže zajistit kolektivní životní souvislost pomocí kontinuity přesahující generace.

Tyto typy rodin tvořily teoretický základ, s jehož pomocí Le Play (1855) zařazoval rodiny do svých rodinných monografií. Na bázi 300 rodinných monografií vyvinul analytické schéma s výběrem proměnných, podle kterých byly rodiny vyhledávány a zkoumány.

Le Play (1855) pro své rodiny určil korelaci těchto proměnných:

- rozpočet ročních příjmů,
  - rozpočet ročních výdajů,
- v korelaci
- s místním a sociálním ukotvením a propojením v sítích,
  - s existenčními prostředky,
  - se způsobem života a
  - s dějinami rodiny.

Jeho postup posílil povědomí o práci s metodami empirického sociálního výzkumu. Především v Německu pokračovali na vývoji metody Ernst Engel a Gottlieb Schnapper-Arndt (1908). Rozebírali přitom kritické otázky sociálně ekonomických poměrů rodin.

Na konci 19. století se Ferdinandu Tönniesovi v Německu podařilo propojit sociologii a statistiku. Tönnies většinou sám nepracoval empiricky a svými kritickými příspěvky se zasloužil zejména o vývoj statistických metod. Byl přesvědčen o tom, že pouze ve spojení kvantitativních a kvalitativních metod se může dále rozvíjet empirický sociální výzkum; vedle úřední statistiky vyzdvihoval především sociografii jako zvláštní empirickou vědu.

Hlavně v Anglii se vyvíjela metoda sociografie. První sociografický výzkum „The political anatomy of Ireland“ pochází z roku 1641. Sloužil jako prostředek k řešení speciálního sociálního problému, který vznikl osídlením Irska. Tato studie obsahovala data o druhu a rozsahu půdy, o stavu jejího obhospodařování, o měně, obchodu, lidech, oblečení a výživě. Za kuriózní lze označit výsledek, že irští rolníci vydávali dvě třetiny svého rozpočtu na jídlo za tabák.

Změna agrárního způsobu výroby, která v Anglii sahala až do 15. století a jejíž předběžné ukončení se projevilo v 18. století, znamenala oddělení zemědělského výrobce od pozemků. Tento vývoj vedl u velkého počtu rolníků k zániku jejich samostatného hospodaření. Změny koncentrované v pojmu sociální otázky výrazně rezonovaly v moderní kapitalistické společnosti v Anglii v první polovině 19. století. Moderní empirický sociální výzkum se vyvíjel jako „statistické hnutí“. Empirický statistický společenský výzkum byl úzce spjat se sociálními problémy souvisejícími s aktuální sociální otázkou.

Na tento vývoj reagovaly anglické sociální průzkumy, které v letech 1830 až 1850 položily základ sociálně reformním aktivitám. Na místní úrovni působily různé spolky a soukromé osoby, které se zaměřovaly na občanské sociální reformy a jejichž cílem bylo přispět ke zlepšení sociálního postavení dělníků. V popředí zájmu byla především bezpečnost práce, ochrana zdraví při práci a pracovní rizika nebo otázky vzdělávání.

Sociální průzkumy přinesly výrazný kvalitativní pokrok v metodologii. V rámci primárních šetření byly profesionálně shromažďovány a prověřovány údaje, ke kontrole proměnných byly uváděny indikátory, byly formulovány hypotézy, sestavovány a prověřovány souvislosti mezi různými proměnnými a utvářeny srovnávací skupiny.

Vrcholu v rozvoji sociografických metod dosáhly proslulé parlamentní ankety, které sloužily především k vyvolání diskusí o sociálně politickém zákonodárství.

David Davies (1787–1858) provedl šetření mezi zemědělci a použil při tom poprvé dotazník, což se později přiřadilo ke standardům. Metody jako interview, křížový výslech, rozhovory u kulatého stolu a skupinové diskuse se tak staly obvyklým metodickým repertoárem anketního výzkumu.

Ke kritickému pojednání o buržoazním sociálním výzkumu přispěli Fridrich Engels (1957) a Karel Marx (1969).

Engels použil anketní studie doplněné o vlastní názory, aby nastínil postavení pracujících v Anglii. Ostře přitom kritizoval postoje buržoazního sociálního výzkumu k moderní kapitalistické společnosti.

Ještě výrazněji kritizoval K. Marx (1969) buržoazní sociální výzkum jako podstatnou součást kapitalistické společnosti. Podnětem byla šetření uskutečněná ve Francii, která vstoupila do literatury jako „Enquete ouvriere“ a která měl za cíl komplexní vylíčení skutečných sociálních poměrů pracující třídy. V průzkumu vystupovali jako aktéři samotní dělníci, kteří dokumentovali své vlastní poměry. Marx věřil, že přímá účast zkoumaných osob na výzkumu ovlivní formování jejich vlastního povědomí. Dělníci neměli být objekty výzkumu, ale jeho subjekty. Zde se poprvé objevil přístup společenskokritického sociálního výzkumu.

S podstatným časovým odstupem, v době, kdy byla v Anglii dávno rozvinutá strategická průmyslová odvětví, se začala v Německu v poslední čtvrtině 19. století uskutečňovat přeměna kapitalistické průmyslové společnosti. Teprve kolem přelomu století se sociální otázka přesunula od masového pauperismu na venkově do dělnického prostředí.

V tomto období měly velký význam ankety Sdružení pro sociální politiku („Verein für Sozialpolitik“), protože se v nich odrážel vztah sociální politiky a sociální reformy. Ankety sloužily jako sociální legitimace státní sociální politiky, současně však věda získávala zkoumáním sociální otázky vědecké základy poznání.

Na pozadí rozvoje produktivních sil a životních poměrů se mladší historická škola zabývala otázkou lidskosti, respektive jak si člověk může ve stávajících pracovních procesech uchránit to, co činí člověka člověkem. Zajišťování bezpečnosti práce chránilo pracující před rizikem, že ztratí schopnost regenerovat vlastní síly. Přes nejrůznější rozdíly se členové mladší historické školy shodli ve dvou významných bodech: k sociální otázce je nutno přistupovat pomocí prostředků státní sociální politiky (1) a sociální výzkum musí dodat sociální politice nástroje poznání a odůvodnění jejích opatření (2).

Vztahy ekonomiky a společnosti, resp. ekonomiky a sociální politiky se v průběhu budování státní sociální politiky výrazně vyvíjely. Souvislosti průmyslového kapitalismu, třídní struktury a politiky se staly klíčovým předmětem výzkumu. V anketách se tento vztah zrcadlil uvnitř nejrůznějších témat. V období 1873 až 1903 vznikaly průzkumy zaměřené na průmyslové zákonodárství, učňovské školství, zemědělství, bytovou nouzi, podomáckou výrobu, zemědělské dělníky atd.

Průzkumy prováděné v období mezi lety 1909 a 1912 byly metodickým krokem směrem k sociografii. Novátorské průzkumy prováděl Max Weber, který se zajímal o výběr a adaptaci dělníků v různých odvětvích velkopřemyslu. Předmětem zkoumání byly nároky velkopřemyslu na intelektuální a fyzické kvality dělníků a vliv specifik moderní tovární organizace na samotnou osobnost dělníka. Takový výzkum byl v jistém smyslu revoluční, protože se zde poprvé objevila otázka vědy osvobozené od hodnot. Weberovi bylo vytykáno, že problematiku sociální otázky svým přístupem depolitizuje a odebírá jí tím její politickou substanci.

2.2 Sociální problémy: spojení sociální práce a empirického sociálního výzkumu

Dějiny empirického sociálního výzkumu ukázaly, že spojovacím článkem mezi sociální politikou a sociální prací a empirickým sociálním výzkumem je pojem sociálního problému. Předmětem empirických zkoumání byly vždy sociální problémy určitých společenských skupin, které postihly signifikantní část společnosti, vyvolávaly potřebu změny a sociální politika na ně chtěla reagovat.

Ne všechny problémy, jimiž lidé trpí, však mají takový status, aby přinutily společnost ke změnám a politiku k reakcím. Kdy se nějaký problém ve společnosti stává sociálním problémem? Jedná se u sociálních problémů o problémy jedinců vzniklé na základě jejich biografií, resp. jejich osobností? Lze je tedy vyvodit z deficitů jednání a nedostatečných kompetencí individuů? Nebo se sociální problémy sice projevují jako deficity jednání a nedostatečné kompetence nebo poruchy osobnosti u individuů, ale přitom vyrůstají ze společenských poměrů, v nichž lidé jednají, formují své vědomí, tedy celkově žijí, a jejich individuální problémy jsou ovlivňovány, formovány a produkovány společností?

Sociální práce a sociální politika jsou konfrontovány především s takovými problémy, jimiž lidé trpí, avšak nedokážou je z nejrůznějších důvodů sami zpracovat a už vůbec ne řešit. Odpověď na takové problémy musí nalézt společnost, nikoliv jednotlivci.

Co jsou to tedy sociální problémy?

Obecně jsou sociální problémy vývojové trendy, tendence, situace v mezilidských vztazích a společenských poměrech, jež jsou pokládány za obtížné a jimž je věnována pozornost formou korektivních a vyrovnávacích opatření.

Co je typické pro sociální problémy?

- Problémy postihují signifikantní skupiny příslušníků společnosti v jejich životních situacích.
- Veřejné mínění hodnotí situaci jako zralou ke změnám.
- Politika se dostává pod legitimační tlak nebo do situace, kdy je nucena jednat. Sociální problémy se stávají předmětem určitých programů a strategií řešení problémů.

Sociální problémy se vztahují:

- k určitým individuálním a kolektivním formám jednání / potenciálům jednání,
- ke specifickým individuálním a kolektivním životním/problémovým situacím,
- ke specifickým individuálním a kolektivním motivačním situacím / formám vědomí.

Již ve 40. letech minulého století formulovali Fuller a Myers (1941: 320) jinou podrobnější definici:

„Sociální problém je stav, který je významným počtem osob definován jako odchylka od sdílené sociální normy. Každý sociální problém se skládá z objektivního stavu a ze subjektivní definice. Objektivní stav je verifikovatelná situace, která může být nestranným a vyškoleným pozorovatelem identifikována co do své existence a svého rozsahu. Subjektivní definice je poznatek určitých jednotlivců, že daný stav vykazuje ohrožení některých sdílených hodnot. Sociální problémy jsou stavy, které byly jako takové identifikovány. Pokud dotčené osoby určité stavy nedefinují jako sociální problémy, pak pro daný okruh osob problémem nejsou, i kdyby se to tak nezúčastněným nebo vědcům jevilo.“

Získali jsme tedy definici, která nám ulehčí další úvahy.

Definice sociálního problému je ve svém způsobu, obsahu a významu závislá zejména na těchto několika bodech:

- vědomí problému, tedy schopnost vnímat problém v celé jeho šíři a rozeznat, že se jedná o fundamentální poruchu společenského života, komunikace, rozvíjení šancí jednání atd.,

- zájem, respektive potřeba problém odstranit, ať už je tento zájem jakkoliv zdůvodněný,
- schopnost řešit problém, strategie, prostředky a metody řešení problémů,
- rozsah postižení a vůle, resp. schopnost postižené osoby vyslovit a prosadit své zájmy, usilovat o legitimizaci – v případě nouze i nekonvenčními metodami.

Sociální problémy se vyznačují mimo jiné:

- společenskými – sociálně strukturálními – příčinami a je lhostejné, zda se přitom jedná o společensko-strukturální podmínky, které problém vytvářejí, nebo zda se v definičním procesu problém přetváří v sociální problém,
- podstatným počtem postižených – přičemž stupeň a druh postižení zpočátku není předmětem diskuse,
- sociálně strukturálními restrikcemi a nedostatky při individuálním zpracování nebo odstraňování problémů.

Každý sociální problém má přirozeně svá specifika. Týrání a zneužívání dětí potřebuje jiné definice, zdůvodnění a strategie řešení a vyžaduje zavedení jiných opatření než například chudoba či zneužívání drog. Generalizace problémů je možná pouze do určité míry.

V zásadě lze pomocí teorie sociálních problémů popsat obecný charakter, konstituční podmínky a „kariéru“ sociálního problému. Ke konstitučním podmínkám patří také definice, která popisuje, co se pokládá za sociální problém, s nímž je potřeba pracovat.

Empirické zkoumání sociálních problémů souvisí velmi těsně s otázkou, kdo a na jakém pozadí sociální problémy vnímá. I tehdy, jestliže je objektivně prokazatelné, že určitý sociální problém existuje, to nemusí znamenat, že dotčené osoby nebo společnost takovou situaci skutečně vnímají jako problém. A naopak: skutečné problémy, jimiž lidé trpí, nemusí být vždy společností vnímány a politikou uchopeny a nestávají se sociálním problémem.

Na základě těchto poznatků o sociálních problémech a jejich společenské konstituci se sociální práce a sociální politika zabývají zpracováním a „řešením“ sociálních problémů. Dokonce i když poznáme, že společenské podmínky vedou k problémům, jimiž lidé trpí, až definice situace jako sociálního problému vyvolá reakci sociální práce a sociální politiky.

Sociální práce a sociální politika si přitom musí být vědomy, že se podílejí na definici sociálních problémů, a proto si musí vyjasnit veškeré souvislosti, na základě kterých označí danou situaci za problematickou.

Jedná se o zásadní otázku, protože intervence sociální práce a sociální politiky závisí na druhu a rozměru příslušné definice problému. Musí přitom vždy plnit dvojí funkci, což může vést k dilematům:

- Musí rozeznat, v jaké formě se sociální problém navenek projevuje u individua.
- Nemohou vyřešit společenský problém, ale jen individuum podpořit při zvládnání jeho života i přes existenci daného problému. Možná se přitom vyřeší některé problémy z jeho blízkého prostředí, sociálních vztahů a vazeb, jež jsou za tento problém spoluzodpovědné.

Sociální práce a sociální politika tedy sociální problémy nejen řeší, ale svým specifickým zpracováním také dává vzniknout novým sociálním problémům.

Sociální problémy vyplývají například ze sociálně politických otázek rozdělování statků a zboží, šancí a rezerv pro dosahování individuálních životních cílů. Principy a mechanismy rozdělování jsou předmětem sociálně politických rozhodnutí. Způsob, jakým sociální politika rozděluje statky a výkony, je ovšem také způsobem zajišťování moci v sociálním státě.

Sociální problémy vznikají především tam, kde:

- odvody sociálních statků pro všeobecné účely nebo pro určité skupiny osob probíhají bez souhlasu osob, kterých se to týká, v tomto případě většinou soukromých rozpočtů domácností. Výbušná situace nastane, jestliže je zatížení jednotlivých domácností tak výrazné, že jsou vytlačeny až na okraj společnosti a stávají se klienty sociální práce,
- jsou životní šance definovány jako garantované sociální statky a jsou zaručovány jako standardy pro určité skupiny nezávisle na jejich sociálně ekonomickém statutu, což vede k určitému druhu „nucené integrace“ nebo „nucené socializace“ (opatření bezpečnosti práce, tlak sociálního pojištění atd.).

Řešení sociálních problémů vždy probíhá ve smyslu stávajících pořádků. Integrace se povoluje jen při dodržování všeobecně platných norem a vzorů jednání.

Sociálně politické zpracování problémů samozřejmě ne vždy vyžaduje souhlas postižených. Státní politika se legitimuje demokratickými postupy. V tomto smyslu je i sociální politika oprávněna zlepšovat životní poměry, zasahovat tam, kde je to nutné, a navádět životní situace na úroveň, kde je zajištěna integrace.

Otázka, jakým právem zasahujeme do životních poměrů, jakým právem je vedena snaha situaci měnit nebo „zlepšovat“, je však stále aktuální.

2.3 Exkurz: K historicko-teoretickému rámci sociálních problémů

K tomu, abychom poznali reakce empirického sociálního výzkumu na sociální problémy, je důležité vysvětlit souvislosti mezi teoretickým výkladem sociálních problémů a jejich empirickým zkoumáním.

Rubington a Weinberg (1995) předložili systém teoretických položek, který je dodnes charakteristický pro teorii sociálních problémů. Při všech omezeních, která tato klasifikace zahrnuje (především v zařazení dosud neprojednaných sociologických teoretických přístupů), je tato systematika pro naše účely dostatečně smysluplná. Hlavní kritika je spíše metodologického charakteru.

Pomocí této systematiky nebylo např. možné správně klasifikovat přístup Roberta K. Mertona (1979), protože Merton používal sociální problémy jako nadřazený pojem, aby postihl jak deviantní chování, tak i dezorganizační problémy společnosti, přičemž pojem integrativně nepřičadil k nějakému přístupu. Také nelze dostatečně přesně vymežit přístup konfliktu hodnot a nálepkování.

a) Přístup sociální patologie

Sociální problémy jsou podle tohoto přístupu odchylky od normality společnosti. Společnost je vnímána jako organismus a stavy zdraví a nemoci jsou identifikovány na tomto základě. Problém má být v samotných individuích, i když pozdější přístupy sociální patologie se zabývají i sociální strukturou. Zástupci tohoto přístupu nemají kvůli ideologické zátěži dobrou pověst; je tedy potřeba jisté vymezení. Přístup sociální patologie se odvolává i na sociální strukturu, což znamená, že individuum i ve své „patologii“ patří do společnosti, a to se všemi příčinami a následky.

b) Přístup sociální dezorganizace

Tento přístup vidí problémy v příliš rychlé sociální přeměně, v příliš razantním procesu modernizace. Pokud jde o problémy urbanizace a vzniku velkoměst, vnímali zástupci tohoto přístupu četnost a hustotu sociálních problémů jako výsledek příliš razantního diferenciačního a individualizačního procesu. Tvrdili, že nová životní forma velkoměsta se svou dynamikou a komplexitou člověka dezorganizuje a narušuje.

Reprezentanti tohoto přístupu se obávali, že neustálé zeslabování orientace na určité sdílené hodnoty koresponduje s neschopností individuí orientovat se podle závazné řady očekávání, což vede k narušování organizace/pořádku a k následným deviacím v chování.

c) Přístup konfliktu hodnot

Různé společenské skupiny zastupují různé hodnoty a normy, resp. zájmy. Tyto hodnoty se dostávají do konfliktu, což může vést k vytváření podmínek, na které lze přinejmenším zčásti pohlížet jako na nežádoucí. V centru pozornosti není objasňování důvodů, proč se individua odchylojí od skupinových norem, ale skutečnost, že různé skupinové normy nebo zájmy se navzájem dostávají do konfliktů a z konfliktů vznikají sociální problémy.

Přístup deviantního chování

Přístup bývá spojován se jménem Roberta K. Mertona (1979). Podle strukturálně funkcionálního přístupu (Merton je vlastně funkcionalista) patří k nezbytným předpokladům sociálního jednání společenské normy. Individua se musí normami řídit, musí je znát a uznávat. Aby byly normy splnitelné, musí být jejich cíle dosažitelné. Jestliže individua nemohou naplňovat normy, protože nedosahují na cíle, vede to ke zhroucení kulturního systému, protože kulturní cíle již nejsou dosažitelné legitimními prostředky. Merton nazývá tento stav u individua deprivací, přičemž deprivace vede k různým formám přizpůsobení:

	postoj ke kulturním cílům	postoj k institucionalizovaným prostředkům
Konformita	+	+
Inovace	+	-
Ritualismus	-	+
Sociální únik	-	-
Rebelie	+/-	+/-

Tento přístup spojuje sociálně strukturální výklad deviantního chování s individuálním chováním. Je třeba kriticky poznamenat, že Merton přemýšlí o deviantním chování podobně jako Parsons: normy jsou stanoveny, jsou důležité pro zachování pořádku a jen deviantní chování připuštěné v určitých mezích strukturu neohroží.

d) Nálepkování („Labelling“)

Tato metoda nemá za cíl vysvětlit odchýlné chování, ale společenskou reakci na domnělé nebo skutečné deviantní chování. Labelling analyzuje proces, na jehož základě jsou určité způsoby chování individuů definovány jako deviantní, a v souladu s touto definicí jsou příslušná individua identifikována jako devianti (=> stigmatizace).

V centru pozornosti je objasnění sekundární deviace, podle níž deviace vzniká teprve tehdy, až je definován deviant.

2.4 Tradice výzkumu Chicagské školy

S pojmem Chicagské školy jsou spojeny výzkumné a teoretické tradice, které velmi těsně souvisejí s dějinami sociální práce a její teorie. Na univerzitě v Chicagu vznikla celá řada výzkumných prací a studií, které formovaly sociologii v Chicagu a měly vliv na vlastní pojetí sociální práce a vztah mezi sociální prací, sociologií a sociální reformou.

V první fázi vývoje se objevily diskuse o metodologických otázkách kvantitativního a kvalitativního výzkumu ve studiích Thomase a Znanieckého z roku 1918 „Polský sedlák v Evropě a v Americe“ (Thomas, Znaniecki, 1928, 1958), v díle Burgesse a Parka z roku 1925 „The City. Suggestions for Investigation of Human Behavior in the Urban Environment“ (Park, Burgess, 1967), na výzkum pak měly inovativní vliv především četné kvalitativní monografie. Studie nebyly vedeny pouze kvalitativně, ale pokoušely se spojit kvantitativní a kvalitativní metody.

Na pozadí celé řady sociálně reformních hnutí ve Spojených státech, které zde stručně zmíníme, je třeba pochopit, jak se sociologie ve spolupráci se sociální prací a se zmíněnými sociálně reformními přístupy mohla stát „patronátní vědou“ sociální práce. Pozornost si proto zaslouží i předchůdci tohoto spojení, kteří zároveň představují pilíře, na nichž se mohla rozvíjet Chicagská škola.

Tito předchůdci objasňují počátky vzniku kodexu teoretického bádání i praktické (sociální) práce a sociální reformy, resp. sociální politiky.

Chicago bylo v 30. letech minulého století městem přistěhovalců. Své štěstí v tomto narůstajícím průmyslovém regionu hledali především polští, italští a němečtí imigranti. V Chicagu tak začaly vznikat specifické čtvrti, které byly označovány příznačně jako polské, německé nebo italské. Sociální pracovníci v tomto období zjišťovali, že se lidé v jednotlivých čtvrtích přizpůsobovali

---

americké kultuře velmi rozdílným způsobem. Různá míra zločinnosti vypovídala o různých strategiích přizpůsobení, resp. kompetencích.

Sociální pracovníci si na základě pozorovaných jevů kladli otázku, jak je možné odstranit nesrovnalosti. Tak vznikl přístup typický pro Chicagskou školu: aby bylo možné odstranit nedostatky, je nutné odstranit sociálně prostorové a sociálně strukturální podmínky těchto nedostatků, přičemž je potřeba je nejprve prozkoumat. Cílem výzkumu tedy bylo také ovlivňovat praxi sociální práce.

Jednu z odpovědí na popsané problémy se pokusila zpracovat Jane Addams (1961) v rámci sociální práce se ženami. Ujala se typického městského problému a zřídila Hull House v Chicagu. Ve skutečnosti to byla odpověď na sociální problémy, které byly svého času pro toto město, známé jako centrum průmyslu a střetu nejrůznějších kultur, charakteristické.

Jane Addams nejprve navštívila Evropu. V Anglii se poznala s manželi Samuelem a Henriettou Barnettovými, kteří působili ve východním Londýně v jedné z dělnických čtvrtí. Starali se zde o chudé občany, kteří žili v podmínkách sociálního vyloučení a prostorové segregace a neměli šanci na integraci. Svému domu dali jméno „Toynbee Hall“ podle národního ekonoma Arnolda Toynbeeho, který si stanovil za cíl prakticky změnit životní podmínky chudých, kromě jiného také pomocí strukturálních změn v místě jejich bydliště. Barnettovi vycházeli z předpokladu, že životní poměry ve čtvrti a tím i samotná čtvrť se zlepší, jestliže její obyvatelé aktivně a uvědoměle převezmou dění do svých rukou a budou usilovat o změny.

Toynbee Hall je spojen s počátky hnutí settlementu, které na konci 19. století zareagovalo na aktuální sociální otázky, identifikovalo problém průmyslové urbanizace a pokoušelo se o jeho řešení. Jane Addams přenesla toto hnutí, které dodnes pokládáme za jednu z nejvýznamnějších tradic sociální práce, do Spojených států amerických.

Nastíněnému vývoji odpovídala i prominentní sociologická studie Pittsburg-Survey F. Kelleyho (Kelley, Stevens, 2007). V roce 1894 založila Jane Addams „Settlement-House“ s úzkými vazbami na univerzitu, respektive katedru sociologie.

Nejrozsáhlejší studie spojené s Hull House se nazývaly „Hull House Maps & Papers“. Byla v nich obsažena dokumentace původu a životních situací lidí v nejrůznějších okresech. Podobně pracoval i Charles Booth (1889, 1891) ve své londýnské studii „Life and Labour of the People in London“. Autor

zaznamenával sociodemografická data v mapách, z nichž bylo jasně patrné sociálně prostorové rozložení obyvatel.

Tradice Hull House se spojovala i s jinými hnutími, např. „Social Survey Movement“, pro které byl typický další rozvoj výzkumu pomocí kombinace kvantitativních a kvalitativních metod.

Univerzitní sociologie však nakonec získala převahu a Hull House Maps & Papers se posunuly na okraj vědeckých diskusí. Důvody, které k tomu vedly, jsou komplexní. V neposlední řadě to bylo oddělení sociologie jako vědy od reformního sociálního hnutí, které vedlo rovněž k rozdílnému vzdělávání sociologů a sociálních pracovníků. Také diskuse mezi univerzitní sociologií a Hull House již nebyly tak plodné jako dříve. Návrh Louise Wirtha, aby bylo město vnímáno jako sociální laboratoř, byl v zásadě odmítnut, protože podle názoru B. J. Addams daný návrh opovrhoval lidmi. Tradice Hull House tak získala cejch jakési „morální instituce“, což spíše bránilo vědeckému rozvoji.

V dřívějších pracích Chicagské školy je nicméně prokazatelný vztah k praktické sociální práci. Terénní studie zabývající se životní situací zvláště ohrožených skupin se zajímaly o problémové sociální situace v ohnisku sociální práce. Především to byla problematika vysídlenců (Thomas, Znaniecki, 1928), rasových nepokojů (Chicago Commission, 1922) a problémy migrujících a námezdních dělníků (Anderson, 1923). Vznikaly také studie o městských ghettech (Wirth, 1938) nebo o problémech s gangy mladistvých a mladých dospělých (Shaw, 1929) a mnohé další.

Tyto terénní studie měly praktické i teoretické pozadí a sloužily především na komunální úrovni jako zdůvodnění intervenčních strategií sociální politiky nebo sociální práce (srov. Schütze 1987: 528).

V našem kontextu je zajímavé, že výzkum první generace studií Chicagské školy se zčásti odvolával na vlastní šetření, používal však také externí data, která nashromáždila různá sociální a veřejně prospěšná zařízení.

Pro výzkum zaměřený na praxi je na rozdíl od základního výzkumu typický zájem o zpětné zapojení poznatků výzkumu do praxe. Je zde také vždy přítomná snaha překonat překážky mezi politikou a praxí na jedné straně a vědeckými poznatky na straně druhé.

K reprezentantům Chicagské školy patřil E. Park, který zdůrazňoval vědeckost sociologie a prosazoval její „odstup“ od praktické podstaty sociální práce, ale na druhé straně uznával důležitost výzkumu zaměřeného na praxi. Pro Chicagskou školu bylo charakteristické vzájemné propojení praxe, politiky a vědy v neustále diskutovaném vztahu napětí.

Pro Chicagskou školu byl typický i výzkum zaměřený na životní svět a sociální prostor. Rodina a komunita jsou etnograficky a sociálně ekologicky formované sociální souvislosti, v nichž mají dialektika prostoru a jednání velký význam a zasazení sociálních vztahů a jednání do sociálně ekologických kontextů je pochopitelné a zřetelné. Rodina, obec či město jsou prožívány v sociálních souvislostech. Prostor ve vztahu k jednání a k sociálním vztahům získává význam teprve tím, že jej aktéři, kteří zde jednají, jako takový vnímají.

Důležité je také pochopit kontext chování a vztahů, dialektiku životních poměrů ovlivněných společností a možností a omezení, které nabízejí pro jednání, formování vědomí a výstavbu vztahů, atd. Tyto životní poměry tvoří zčásti přístupy k trhům, právním a institucím, které jsou nutné pro individuální nastavení a zajištění statutu. Čtvrť, ulice, město a městská část tyto přístupy podporují nebo jim brání, protože jejich struktura a jejich uspořádání mají klíčový vliv na vnímání a chování lidí a určují jejich možnosti, ale také meze.

2.5 Tradice teorie a výzkumu v sociální práci

2.5.1 Všeobecná poznámka na úvod

Souvislost mezi historickým vývojem sociální práce, jejími teoriemi a výzkumnými metodami na jedné straně a dějinami sociální problematiky, která se především v 19. století s rozvojem průmyslového proletariátu přeměnila v dělnickou otázku, na straně druhé, lze kdykoliv doložit. Pro průmyslová města bylo charakteristické, že práce a život se významně propojovaly. Ohniskem života byla práce a její společenská organizace, což se projevilo také v sociálně prostorovém uspořádání měst. Továrna byla ze sociálně prostorového hlediska centrem města; podle ní se řídilo bydlení. Dělnické čtvrti se stavěly v bezprostřední blízkosti továren. To neplatilo jen pro tovární sídliště, ale také pro výstavbu sociálního bydlení ve 30. letech minulého století, v jejímž průběhu vznikaly dělnické čtvrti v průmyslových metropolích. Sociální problémy s tím spojené se stávaly předmětem sociální práce i sociálního výzkumu, který byl součástí sociální práce.

2.5.2 Vývoj německé sociální práce jako paradigma pro vývoj výzkumných strategií

Jestliže zde hovoříme o německém vývoji teoretické a výzkumné tradice a jeho zvláštěnostech, pak je to také z důvodu, že právě v Německu je souvislost průmyslových dějin a dějin sociální práce velmi zřetelná. Právě v německém vývoji sociální práce a sociální pedagogiky lze vysledovat tendence, které jasně

dávají najevo, že klíčovými body kvalitativního výzkumu „sociálních skutečností“ bylo pracovní prostředí a rodinné poměry a struktury, které se utvářely v průběhu průmyslově kapitalistického vývoje a které patřily k problémovým oblastem reprodukce života. Tyto struktury byly také úzce spojeny s výrobními poměry průmyslového proletariátu.

Německo mělo ještě další specifický rys, kterým byla sociální péče probíhající v prostoru mezi státem a trhem, respektive mezi státem a (ekonomickou) společností. Pro dějiny sociální práce a vývoje výzkumných strategií v 19. století hrály klíčovou roli charitativní organizace. Vznikaly na pozadí religiozní a občanské zodpovědnosti za formování sociální, za jejichž součást se pokládaly. Tyto přístupy v tradici sociální péče, především péče o chudé, se ještě nemohly opírat o právo. Byly založeny na dobrovolné činnosti žen z vyšších vrstev moderní společnosti. Dobrovolná sociální péče vytvářela také přístupy profesionalizace sociální práce, rozvíjela je a podporovala je.

Na rozdíl od již citovaných výzkumných strategií Chicagské školy byly výzkumné přístupy v německé sociální práci více méně zapomenuty. Sociologie, která se vždy pokládala za patronátní vědu sociální práce, se spíše soustřeďovala na vlastní výzkumné strategie a metody, než aby brala na vědomí tradice výzkumu tehdejší sociální práce nebo se zaměřila na jejich vývoj. Výjimkou jsou přístupy komunitní sociální práce či sociální práce v městských čtvrtích zaměřené na sociální prostor, které navazovaly na hnutí Settlement, Hull House Jane Addams a na tradice výzkumu sociální práce.

Walburga Hoff upozorňuje ve svém příspěvku „Tradice sociální práce“ na tři výzkumné tradice, které hrály významnou roli především v 19. a na počátku 20. století:

- sociální reportáže a rané etnografické studie,
- dotazníkové průzkumy a kvalitativní přístupy Sdružení pro sociální politiku („Verein für Socialpolitik“),
- případové studie a rodinné monografie v kontextu institucionální sociální práce

(Hoff, 2010).

Těmto třem tradicím se budeme věnovat v následujícím textu.

2.5.2.1 Sociální reportáže a rané etnografické studie

Přelomové sociální proměny, které spolu s industrializací a vznikem průmyslových měst na počátku 19. století změnily sociální otázku z otázky masové chudoby na venkově na dělnickou otázku proletariátu, aktivizovaly sociálně politicky ambiciózní občany. Své místo zaujímala sociální péče ovlivněná křesťanstvím, která v průběhu stupňujícího se zbídačování dělnické třídy hledala cesty, jak čelit chudobě. Hamburský farář Johann Heinrich Wichern již v roce 1832 ve zprávě „Skrytý a skutečný život lidu v Hamburku“ („Hamburg geheimes und wahres Volksleben“) detailně popsal rodinný život jednotlivých chudých rodin, jejich sociálně ekonomické postavení a situaci v hamburské chudinské čtvrti. Křesťansky orientovaná sociální péče, jíž se Wichern dovolával, se ale nijak zvlášť nezabývala ekonomickým stavem nouze proletářských existencí. Spíše pro ni byl hrozbou úpadek mravů a sociální vykořeněnost popsaných rodin (Wichern, 1958).

Zmíněné popisy sloužily pro potřeby dokumentace a vedly ve Wichernově případě k zavedení „záchranných ústavů“ pro zanedbané děti a mládež, instituce „Rauhes Haus“.

Nezveřejněné „knihy chudých“ Bettiny von Armin vznikly zjevně z jiného podnětu. Raně romantická spisovatelka byla příznivkyní demokratického hnutí předbřežnového období¹⁵ a představovala si, že svými záznamy přesvědčí zákonodárce k zavedení sociálního zákonodárství.

Autorka prováděla vlastní výzkumy o chudobě v Německu. Vedla si seznamy, do nichž zaznamenávala nouzové situace chudého obyvatelstva. Vypracovala katalog signifikantních indikátorů výzkumu a hodnocení situace chudých osob a rodin. Pranýřovala také velké zatížení dělníků odvody, které dokumentovala srovnáním mezd a odvodů státu.

„Kniha chudých“ Bettiny v. Armin je zřejmě počátek cesty od „terénního sociálního zpravodajství“ (Treptow) ke komentujícímu sociálnímu výzkumu. Bettine v. Armin vyjádřila v podrobném doslovu k „Příčinám a znakům nárůstu chudoby“ své stanovisko k sociální otázce tehdejší doby a doložila je daty.

Moderní občanská společnost byla znejistěna nově vzniklým průmyslovým proletariátem, což mohlo být důvodem velkého zájmu o sociální reformy a o dokumentaci chudoby. Tento proces, který souvisel se změnou životního stylu ve městech, nelze podceňovat. Město získávalo průmyslový charakter, urbánní podstata se vytrácela, urbanita jako životní styl ztrácela své strukturální

---

¹⁵ Označení pro období evropských dějin 1. poloviny 19. století, které vyvrcholilo v roce 1848 Rokem revoluce.

podmínky. Průmysl byl vázán na místní faktory, které mohlo nabídnout jen město; komplexně se měnil městský život, řemeslný výrobní způsob přecházel v průmyslový způsob života. Proletář, jehož způsob života ničil urbánní prostředí, na němž se zakládala podstata městského života vyšších vrstev, byl městské buržoazii cizí.

Vyšší vrstvy městského obyvatelstva, které se angažovaly na poli sociálních reforem, měly za cíl tyto bariéry odstranit, seznámit se s životem dělníků. Občanský sociální výzkum sázel na poznání výrobních a reprodukčních podmínek proletariátu, které byly známé již z typických dělnických kolonií ve východním Londýně. Zkoumající navštěvovali chudé čtvrti, aby na vlastní oči získali představu o mizérii dělnické třídy. Prováděli něco jako „skryté výzkumy“. Anglická sociální reformátorka Beatrice Webb šla například pracovat jako šička do továrny, aby poznala život dělnic. Takový druh výzkumu můžeme nazvat zúčastněným pozorováním, přičemž objekty výzkumu o tom, že jsou někým pozorovány, nevěděly.

Zájem o sociální postavení proletariátu jako něčeho nového, co nemohlo být vyvozováno z historické tradice „lůzy“ z raně industriálního období ani ze sociální polohy chudoby známé z dřívější charitativní péče o chudé, dal vzniknout metodám výzkumu, které připomínají antropologická zkoumání cizích kultur.

Farář Paul Göhre zveřejnil v roce 1891 knihu, v níž popsal „čistou pravdu“ o smýšlení pracujících tříd, o jejich materiálních přáních a jejich duchovním, mravním a náboženském charakteru. Strávil proto tři měsíce v továrně a ze svého pohledu pastora formuloval vlastní hodnotové postoje, na jejichž základě již bylo v podstatě možné objektivizovatelná data vyhodnotit z hlediska sociální vědy (Göhre, 1891/1906).

Podobně můžeme hodnotit výzkumy Minny Wettstein-Adelt (1893). Tato národní ekonomka strávila tři a půl měsíce v továrně a zkoumala tam životní svět továrních dělnic, jejich vztah k práci, postoj ke sňatku, sexuální život atd.

Göhremu ani Wettstein-Adelt se nepodařilo ve smyslu etnografických studií zaujmout perspektivu zkoumaných osob, ale spíše vnášeli do studií vlastní hodnotové postoje, které pak použili jako měřítko pro hodnocení zkoumaných osob.

Další studie zřetelně vypovídají o zájmu občanského ženského hnutí o postavení dělnic. Upozorňují na omezené možnosti jejich rozvoje a zúžený prostor k jednání a vyzývají k jejich podpoře.

Je patrné, že zde byla vůle chápat empirické dokumenty tehdejších výzkumů jako odpověď na sociální otázku; jisté je také to, že metoda etnografické evidence osob a rodin jasně ukázala skutečné postavení proletariátu. Mikrosociologická analýza životního světa dělníků byla počátkem kvalitativního zachycení jejich společenské situace.

Zaznamenávání životního světa proletariátu zůstávalo v podstatě omezeno na etnografické případové studie jednotlivých osob a rodin. Na základě získaných zkušeností však probíhal další vývoj této metody. Posun směrem k sociografii a zároveň vrchol v dané oblasti představuje studie Marie Jahody, Paula Lazarsfelda a Hanse Zeisela „Nezaměstnaní z Marienthalu“ (Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel, 1922/1961). Studie představovala první velký terénní výzkum nezaměstnanosti, při kterém byly použity kvantitativní i kvalitativní metody s cílem komplexně zachytit způsoby prožívání ztráty práce dělníků v obci Marienthal u Vídně. V češtině práce vyšla v roce 2013 s názvem *Marienthal. Sociografie komunity nezaměstnaných* (Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel, 2013).

2.5.2.2 Dotazníkové šetření a kvalitativní výzkum Sdružení pro sociální politiku („Verein für Sozialpolitik“)

Sdružení pro sociální politiku, které bylo založeno v roce 1872, působilo jako vědecké fórum a jako zakladatel tradice anketního výzkumu v Německu. Sdružení se prohlašovalo za „protipól liberalistické ekonomické politiky“ (Gorges, 1986a, 1986b). Otázka postavení dělníků, která s rozvojem vrcholné industrializace stále získávala na naléhavosti, vyvolávala reakce sociální politiky k odvrácení hrozící dělnické revoluce. Cílem Sdružení bylo odkrývat nedostatky a prostřednictvím výzkumné činnosti na základě anket ovlivňovat sociální zákonodárství.

Znalosti sociálních a ekonomických skutečností se staly jádrem hnutí za sociální reformu. Sociální reforma a výzkum byly v podstatě vnímány jako dvě strany jedné mince, hlavní cíl spočíval v prosazení sociální reformy pomocí výsledků výzkumu.

Zájem se ovšem soustředil spíše na podnikatele a experty, o názory a líčení dělnictva tak velký zájem nebyl.

Spolu s anketním výzkumem se vyvíjely i metody kvantitativního výzkumu. Dotazníku jako novému nástroji nebyl nejprve přisuzován žádný přelomový význam. Teprve v souvislosti s dělnickou otázkou vznikl nový směr dotazníkové metody, založený na etnografických přístupech ke světu pracujících vrstev a zkoumání faktů. Bylo navázáno spojení sociálního výzkumu a sociální práce, kvalitativních a kvantitativních metod sociálního výzkumu.

Jednou z prvních studií tohoto typu je výzkum „Postavení dělnic v berlínském papírenském průmyslu“, který provedla Elisabeth Gnauck-Kühne (1896). Předmětem dotazování byly rodinné a bytové poměry, mzdy, pracovní doba, sanitární poměry atd. Tento výzkum se opíral o dřívější etnografické studie.

Také Marie Bernays (1906) a Rosa Kempf (1911) doplnily svá statistická šetření etnografickými studiemi. Jejich pojetí výzkumu bylo však jiné. Etnografické studie již nesloužily jen jako doplnění k jiným šetřením. Byly chápány výlučně jako nutná součást výzkumu, protože otázkou nebylo jen zkoumání rámcových společenských podmínek existence dělníků, ale i pohled dělníků na jejich vlastní postavení, tedy způsob, jak tyto podmínky zpracovávají. Jednalo se o subjektivní pohled a interpretaci objektivních podmínek na základě daných okolností a vlastního vědomí dělníků. Za toto nové pojetí výzkumu vděčíme mladším členům Sdružení sociální politiky, k nimž patřili Max Weber, jeho bratr Alfred Weber, Lujo Brentano a Heinrich Herkner.

Max Weber (1924) vyvinul polostandardizovaný dotazník pro výzkumy Marie Bernays v gladbašské tkalcovně. Autorku zajímalo, jaké nároky klade továrna na fyzické a psychické schopnosti dělnic. Tyto údaje kladla do souvislostí s vlivy rodinného původu a s dalšími životními poměry dělnic.

Dotazník s otevřenými otázkami používala ve svém výzkumu Rosa Kempf. Poprvé se zde objevilo interpretační paradigma. V tomto výzkumu je datový materiál vždy podložen popisy případů. Autorka zkoumala sociální interpretační vzorce pracovního prostředí tím, že líčila vybrané části ze života dělnic.

Také studie Marie Baum z roku 1906, nazvaná „Tři třídy námezdných dělnic v průmyslu a obchodu ve městě Karlsruhe“, je založená na kvalitativních metodách, které vznikly v nezávislé sociální práci. Sociální pracovníci zde dále rozvinuli metodu ankety. Základními prvky této studie byl dotazník, zúčastněné pozorování a osobní „odborný rozhovor“ zaměstnavatelů a dělnic.

Spojení sociálního výzkumu a sociální práce, které se podařilo ve Sdružení pro sociální politiku, ztratilo na intenzitě, když se v roce 1906 odštěpila Společnost pro sociologii, která fungovala na základě vědy nezaložené na hodnotových soudech.

Teprve toto spojení ale umožnilo a doladilo vývoj některých důležitých metod empirického sociálního výzkumu. Jeho hnací silou byla myšlenka sociální reformy, výzkum a sociální reforma měly hodně společného. Sociální pracovníci té doby uchopili kvantitativní metody institucionalizovaného sociálního výzkumu, spojili je s kvalitativními metodami a dali tak vzniknout inovativním přístupům výzkumu. Bylo pro ně charakteristické spojení výzkumu a praxe,

---

resp. teorie a praxe, což bylo také důležité pro doložení vědecky odůvodnitelné praxe. Oddělením vědy a praxe opustila sociologie tradici komunitních studií Chicagské školy, z níž sociální práce čerpala své sebepojetí.

2.5.2.3 Přístupy institucionalizované sociální práce – rodinné studie a rodinné monografie

S postupující profesionalizací sociální práce se konsolidovala také profesní kvalifikace a institucionalizovaly se odborné postupy a profesní vzory sociální práce. V průběhu tohoto procesu postupně krystalizovaly svébytné přístupy a metody empirického výzkumu v sociální práci. Jako příklad procesu lze uvést vznik Německé akademie pro sociální a pedagogickou práci žen v Berlíně, na jejíž činnosti se významně podílela Alice Salomon. Se jménem akademie je spojeno založení tradice hermeneuticky zaměřeného sociálního výzkumu.

K sociálně vědecké studii o proměnách rodiny dala podnět Gertrud Bäumer (1910). V rámci výzkumného projektu „Stav a otřesy současné rodiny“ bylo cílem zjistit, nakolik moderní a ekonomické poměry ohrožují rodinu a působí na její rozklad a zda stát vůbec může s rodinou ještě počítat. Zkoumaly se také objektivní znalosti o současné rodině. Nejprve probíhala šetření a vyhodnocení statistického datového materiálu a následoval vznik rodinných monografií.

Rodina jako předmět výzkumu byla centrálním tématem akademie, která kvalifikovala ženy pro sociální profesce. Náplň rodiny bývá spíše spojována s ženskými kompetencemi; akademie se také zabývala ženským přístupem ke kvalitativnímu sociálnímu výzkumu a výzkumu rodiny. Mateřství je chápáno jako povolání (Sachße, 1986). Francouzský sociolog Frederic Le Play (1855) uvádí v návaznosti na rodinné monografie tyto kategorie rodin: rodiny s pevnými vazbami, nestabilní a zanikající rodiny. Z kategorií pak vyplynula typizace rodin. Le Play (1855) viděl jako ideální patriarchální typ rodiny, přičemž vazby rodin v městských průmyslových aglomeracích se podle něj spíše rozvolňovaly. Popisoval původní prostředí, ekonomické poměry, religiózní postoje, využívání volného času a vztah generací. Na shromažďování dat se podíleli pracovníci charitativní péče, učitelky a úředníci; nástrojem šetření byly dotazníky s návodem a zúčastněné pozorování. Tento výzkum je třeba posuzovat kriticky. Byla zde sice předložena studie zahrnující všechna společenská prostředí, ovšem jednotlivé případové studie nebyly vyhodnoceny a interpretačně typizovány, takže vše zůstává na úrovni výčtu jednotlivých forem rodinného života.

Kromě toho zde chybí teoretická opora, která by umožnila interpretaci dat. Jako měřítko hodnocení byly užity občanské hodnotové postoje vzdělaných vrstev.

O metodu analýzy textu se pokouší studie „Mladistvý ve velkoměstské rodině“ z roku 1930, jejímž autorem je Krolzig. Krolzig (1930) zadal studentům jedné berlínské odborné školy, aby vypracovali text na téma „Co pro mne znamená moje rodina?“ a deskriptivně tyto příspěvky vyhodnotil. V hledáčku výzkumu ovšem ještě nebyla rekonstrukce biografických souvislostí.

Pomocí podobných metod a nástrojů byly prováděny studie Marie Baum (1906) a Alix Westerkamp. Autorky sestavily obrazy rodin s narativním zachycením sociálního prostředí a každodenních procesů.

Další studie dokládají již ustálenou metodickou různorodost. Používaly se kvalitativní a kvantitativní metody (přičemž kvalitativní metody byly diferencovanější a rozmanitější), analýza textu, hermeneutické metody interpretace textu, narativní líčení a kombinace dotazníků s otevřenými a uzavřenými otázkami. Případové studie často doplňuje statistický materiál a jeho interpretace.

Vývoj v Německu značně ovlivnil další vývoj sociální práce. Konstitutivní součástí sociální práce je její vyrovnání se s poměrem teorie a praxe a se stavem a vývojem výzkumu. Význam empirického výzkumu pro vývoj teorií se projevil při zřízení vlastního výzkumného oddělení v kontextu vzdělávání v sociálních profesích.

Výzkum se institucionalizoval v rámci sociální práce; stal se konstitutivní součástí získávání poznatků a ovlivnil poměr teorie a praxe. Upozornil na změny v praxi a skrze praxi a stal se součástí její interpretace.

Nasměrování praxe na individuální případ, na práci s klienty a s rodinami, mělo za následek ústup kvantitativních metod do pozadí. Praxi sociální práce určovaly spíše rodinné monografie a případové studie, rozsáhlejší empirické studie celých prostředí nebo životních situací se objevovaly méně často. I tam, kde byly snahy pomocí komunitní sociální práce evidovat sociálně prostorové podmínky čtvrti, se používaly kvantitativní metody. Vždy ale byly obsahově vyhodnocovány ve vztahu ke specifickým problémům, prostředím a životním situacím. Rudimentární vyhodnocení statistických dat nebo vyhodnocení dotazníků ve velkém stylu zřejmě ještě naráželo i na málo rozvinutou teoretickou základnu sociální práce.

Historická sociální práce má však podstatný podíl na vývoji výzkumných metod, které dnes v sociální práci pokládáme za samozřejmé. Tvoří pozadí, na jehož základě může i sociální práce tvrdit, že má vlastní výzkumnou tradici odlišující se od výzkumných metod sociologie, psychologie a jiných humanitních a sociálních věd.

Historická sociální práce založila etnografickými studii a rodinnými monografiemi tradici výzkumu, který se dnes stal nezbytností v analýze sociálních prostředí a životních situací, jež je nutno znát při práci s klienty pocházejícími z určitých prostředí a napojenými na určité životní situace. Abychom pochopili sociální prostředí, sociálně prostorové kontexty a životní situace, potřebujeme k tomu kvalitativní přístupy.

2.6 Závěrem

Zabývali jsme se dějinami empirického sociálního výzkumu v míře, která je relevantní pro vývoj sociální práce a sociální politiky a se zohledněním vlivu na teorii a praxi výzkumu sociální práce. Moderní občanská společnost 19. století v Německu, Francii a v Anglii se zabývala přeměnou masové chudoby na venkově, která byla v koncentrované podobě typickým jevem 18. století, na „dělnickou otázku“. Občanské postoje se změnily v postoje společenské. Na počátku stál v centru pozornosti stát se svými „zvláštnostmi“ (Achenwall), později se analýza zaměřovala na společenský vývoj a následky industrializace. Jak sociální politika, tak i sociální práce se mohly vyvíjet jen na základě analyzovaných empirických nálezů moderní občanské společnosti, která se dostala až na hranice svého integračního potenciálu. Sociální problémy, které jdou ruku v ruce s rozvojem moderní kapitalistické společnosti, nebylo možno zpracovávat a řešit původními strategiemi boje proti chudobě a pomocí místních integračních potenciálů venkovské feudální společnosti.

Sociální reformy byly nutné, protože sociální situace byla čím dál tím výbušnější. Sociální politika a sociální práce zde měly své opodstatnění. Bylo zřejmé, že aby mohly být vyvinuty strategie řešení sociálních problémů, je nutno tyto problémy analyzovat pomocí empirického výzkumu.

Tradiční linie empirického sociálního výzkumu a empirické sociologie vždy pracovaly s kritickou analýzou sociálně politických strategií a jejich účinků. Svou roli hrála také kritická analýza společnosti a jejích průmyslově kapitalistických struktur, předmětem zájmu byly kapitál a práce, tedy výrobní způsob a reprodukční podmínky, vztahy moci a panování, sociální konflikty a jejich úprava, problematika tříd, kterou vyprodukovala společnost. Tyto tradiční směry jsou pokládány za kořeny kritické diskuse o metodách a technikách empirického sociálního výzkumu v rámci sociální práce.

LITERATURA

- ACHENWALL, G. 1749. *Abriß der neuesten Staatswissenschaft der vornehmsten Europäischen Reiche und Republicken, zum Gebrauch in seinen Academischen Vorlesungen*. Göttingen.
- ADDAMS, J. 1961. *Twenty Years at Hull House*. New York: Scarborough.
- ANDERSON, N. 1923. *The Hobo. The Sociology of the Homeless Man*. A Study prepared for the Chicago Council of Social Agencies under Direction of the Committee on Homeless Men. Chicago.
- BAUM, D. 1988. *Bürokratie und Sozialpolitik. Zur Geschichte staatlicher Sozialpolitik im Spiegel der älteren deutschen Staatsverwaltungslehre*. Ein Beitrag zur historisch-soziologischen Begründung der Bürokratisierung der Sozialpolitik. Berlin.
- BAUM, M. 1906. *Drei Klassen von Lohnarbeiterinnen in Industrie und Handel der Stadt Karlsruhe*. Karlsruhe.
- BÄUMER, G. 1910. *Die soziale Idee in den Weltanschauungen des 19. Jahrhunderts. Die Grundzüge der modernen Sozialphilosophie*. Salzer. Heilbronn.
- BERNAYS, M. 1906. Auslese und Anpassung der Arbeiterschaft der geschlossenen Großindustrie. Dargestellt an den Verhältnissen der „Gladbacher Spinnerei und Weberei“ A. G. zu Mönchen-Gladbach im Rheinland. Leipzig.
- BOOTH, C. (Hrg.). 1891. *Labour and Life of the People*. Vol. I: East London, London/Edinburgh 1889, Vol. II London continued. London/Edinburgh.
- CHICAGO COMMISSION OF RACE RELATIONS. 1922. *The Negro on Chicago*. A Study of Race Relations and a Race Riot. Chicago.
- ENGELS, F. 1957. *Die Lage der arbeitenden Klasse in England*. MEW 2 Berlin.
- FULLER, R., MYERS, R. R. 1941. The Natural History of a Social Problem. *American Sociological Review*, 6: 320–328.
- GNAUCK-KÜHNE, E. 1896. *Die Lage der Arbeiterinnen in der Berliner Papierwaren-Industrie*. Eine sociale Studie. Leipzig.
- GÖHRE, P. 1891/1906. *Drei Monate Fabrikarbeiter und Handwerksbursche*. Eine praktische Studie. Leipzig.
- GORGES, I. 1986a. *Sozialforschung in der Weimarer Republik 1918 bis 1933. Gesellschaftliche Einflüsse auf Themen- und Methodenwahl des Vereins*

---

für Sozialpolitik, der Deutschen Gesellschaft für Soziologie und des Kölner Forschungsinstituts für Sozialwissenschaften. Frankfurt.

GORGES, I. 1986b. *Sozialforschung in Deutschland 1872–1914. Gesellschaftliche Einflüsse auf Themen- und Methodenwahl des Vereins für Sozialpolitik.* Frankfurt.

HOFF, W. 2010. Traditionen der Sozialarbeit. Pp. 75–87 in BOCK, K., MIETHE, I. (Hg.). *Handbuch Qualitative Methoden in der Sozialen Arbeit.* Opladen & Farmington Hills.

HULL, C. H. (Hrg.). 1963. *The Economic Writings of Sir William Petty.* Vol. II.

JAHODA, M., LAZARFELD, P. F., ZEISEL, H. 1922/1961, *Die Arbeitslosen von Marienthal. Ein soziographischer Versuch über die Wirkungen langandauernder Arbeitslosigkeit.* Frankfurt.

JAHODA, M., LAZARFELD, P. F., ZEISEL, H. *Marienthal. Sociografie komunity nezaměstnaných.* Brno: Masarykova univerzita, 2013. Překlad VAIS, T.

KELLEY, F., STEVENS, A. 2007. Wage-Earning Children. Pp. 73–89 in RESIDENTS OF HULL HOUSE (Hrg.). *Hull House Maps and Papers.* A presentation of nationalities and wages in a congested district of Chicago, together with comments and essays on problems growing out of the social conditions. Chicago.

KEMPF, R. 1911. *Das Leben der jungen Fabrikmädchen in München. Die soziale und wirtschaftliche Lage ihrer Familie, ihr Berufsleben und ihre praktischen Verhältnisse.* Leipzig.

KERN, H. 1982. *Empirische Sozialforschung. Ursprünge, Ansätze, Entwicklungslinien.* München.

KROLZIG, G. 1930. *Der Jugendliche in der Großstadtfamilie.* Berlin.

LE PLAY, F. 1855. *Les ouvriers européens – Etudes sur les travaux, la vie domestique et la condition morale des populations ouvrières de l'Europe.* Paris.

MARX, K. 1969. *Das Kapital Band 1.* MEW 23. Berlin.

MERTON, R. K. (Hrg.). 1979. *Qualitative und Quantitative Social Research.* New York.

PARK, R. E., BURGESS, E. W. 1967. *The City. Suggestions for Investigation of Human Behavior in the Urban Environment.* Chicago.

QUETELET, A. 1914. *Soziale Physik – Abhandlung über die Entwicklung der Fähigkeiten des Menschen (1835).* Band 1. Jena.

- QUETELET, A. 1921. *Soziale Physik – Abhandlung über die Entwicklung der Fähigkeiten des Menschen (1835)*. Band 2. Jena.
- RUBINGTON, E., WEINBERG, M. S. 1995. *The Study of Social Problems*. 5. vyd. New York.
- SACHSE, C. 1986. *Mütterlichkeit als Beruf. Sozialarbeit, Sozialreform und Frauenbewegung 1871–1929*. Frankfurt.
- SCHNAPPER-ARNDT, G. 1908. *Sozialstatistik*. Leipzig.
- SCHÜTZE, F. 1987 *Symbolischer Interaktionismus*. Pp. 520–553 in AMMON, u. et al. (Eds.). *Soziolinguistik. Ein internationales Handbuch zur Wissenschaft von Sprache und Gesellschaft*. Berlin. New York.
- SHAW, C. L. 1929. *Delinquency Areas*. Chicago.
- THOMAS W. I., ZNANIECKI, F. 1958 *The Polish peasant in Europe and America*. 2 Bände. New York. (1. vydání v roce 1928.)
- WEBER, M. 1924. *Gesammelte Aufsätze zur Soziologie und Sozialpolitik*. Tübingen.
- WETTSTEIN-ADEL, M. 1893. *3 ½ Monate Fabrik-Arbeiterin*. Berlin.
- WICHERN, J. H. 1958. *Hamburgs wahres und geheimes Volksleben (1832/33)*. Hrg. von Meinhold Peter. Pp. 32–46. Berlin.
- WIRTH, L. 1938 Urbanism as a Way of Life. *American Journal of Sociology* 44: 1–24.